

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

VPLIV NEPOSREDNIH TUJIH INVESTICIJ NA
GOSPODARSKO RAST

Ljubljana, februar 2002

MARTIN ŠKRK

SEZNAM KRATIC

BDP – bruto družbeni proizvod

HDI – kazalec gospodarskega razvoja (angl. *Human Development Index*)

MNP – multinacionalno podjetje

NTI – neposredne tuje investicije

OECD – Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj (angl. *Organization for Economic Cooperation and Development*)

R&R – raziskave in razvoj

KAZALO

1. UVOD	1
2. OPREDELITEV NEPOSREDNIH TUJIH INVESTICIJ (NTI)	2
2.1 RAZLAGA FAKTORJEV MEDNARODNIH KAPITALSKIH TOKOV IN NTI	3
2.2 MOTIVI ZA NEPOSREDNE TUJE INVESTICIJE	5
2.2.1 MOTIVI ZA PORTFELJSKE INVESTICIJE	5
2.2.2 HORIZONTALNA INTEGRACIJA	6
2.2.3 VERTIKALNA INTEGRACIJA	6
2.2.4 DAVČNA, CARINSKA IN INDUSTRIJSKA POLITIKA	7
2.2.5 STRATEŠKI POLOŽAJ	7
2.2.6 ZAŠČITA PRED TVEGANJEM	8
2.3 MULTINACIONALNA PODJETJA IN NTI	8
3. TEORIJE VPLIVA NTI NA GOSPODARSKO RAST IN RAZVOJ	9
3.1 VPLIV NTI NA GOSPODARSKO RAST V STATIČNEM (MARSHALOVEM) MODELU	10
3.2 TEORIJA STOPENJ KONKURENČNEGA RAZVOJA, NTI IN GOSPODARSKA RAST	10
3.3 NEOKLASIČEN MODEL RASTI IN NTI	15
3.4 MODEL ENDOGENE RASTI IN NTI	16
4. NTI IN GOSPODARSKA RAST V PRAKSI	19
4.1 INVESTICIJE IN VARČEVANJE KOT FAKTORJA GOSPODARSKE RASTI	20
4.2 VPLIV NTI NA INVESTICIJE V DRŽAVI GOSTITELJICI	21
4.3 NTI, VARČEVANJE IN GOSPODARSKA RAST	24
4.4 FINANČNO POSREDNIŠTVO, NTI IN GOSPODARSKA RAST	25
4.5 VPLIV NTI NA STRUKTURO TRGA IN GOSPODARSKO RAST	26
4.6 NTI, MEDNARODNA MENJAVA IN GOSPODARSKA RAST	27
4.7 KVALITATIVNI UČINKI NTI NA GOSPODARSKO RAST	31
4.7.1 NTI IN TEHNOLOŠKI RAZVOJ	31
4.7.2 NTI IN RAZVOJ ČLOVEŠKEGA KAPITALA	33
5. EMPIRIČNO UGOTAVLJANJE VPLIVA NTI NA GOSPODARSKO RAST	34
5.1 REZULTATI IZBRANIH PRETEKLIH EMPIRIČNIH RAZISKAV	34
5.2 UGOTAVLJANJE KORELACIJSKEGA KOEFICIENTA MED GOSPODARSKO RASTJO IN RASTJO NTI ZA TRANZICIJSKE DRŽAVE SREDNJE IN VZHODNE EVROPE	37
5.3 OCENJEVANJE VPLIVA STOPNJE RASTI NTI NA GOSPODARSKO RAST SLOVENIJE	39
6. SKLEP	40
LITERATURA	43
VIRI	45
PRILOGE	

1. UVOD

Neposredne tuje investicije (NTI) postajajo v obdobju informacijske revolucije in globalizacije vse pomembnejši dejavnik sodobne ekonomije. Razlogi za to so očitni. Nižji transportni in informacijski stroški ter spremljajoč eksponenten tehnološki razvoj intenzivno spreminjajo tradicionalne ekonomije v vse bolj homogeno svetovno gospodarstvo z vedno manjšim številom »klasičnih« meja. Politično in ekonomsko združevanje, bodisi v obliki integracij bodisi v obliki meddržavnih sporazumov, je najočitnejši del sodobnih ekonomskih procesov. Na drugi strani pa smo priča nastajanju vse bolj poglobljenih mednarodnih trgov – tako na področju realnega sektorja kot na področju financ. V takšnih okoliščinah vse pomembnejšo vlogo igrajo multinacionalna podjetja (MNP) in NTI.

Letna rast tokov NTI je v letu 2000 dosegla 18 odstotkov. NTI so naraščale po višji stopnji kot kateri koli drug ekonomski agregat: svetovna proizvodnja, trgovina in podobno. V letu 2000 je tok svetovnih vhodnih NTI znašal rekordnih 1270 milijard ameriških dolarjev. Tok vhodnih NTI v razvite države je od leta 1998 do 2000 znašal 76,3 odstotkov, v države v razvoju (angl. *developing countries*) in najmanj razvite države (angl. *least developed countries*) pa skupaj 23,7 odstotkov. Struktura NTI se je gledano po razvitosti držav v zadnjih desetih letih povečala v prid državam v razvoju, medtem ko je v najmanj razvite države usmerjen približno enak delež NTI. V razvitih državah se je v obdobju od leta 1998 do 2000 delež toka vhodnih NTI malenkostno zmanjšal, predvsem na račun nekaterih hitro razvijajočih se ekonomij Srednje in Vzhodne Evrope ter nekaterih azijskih držav (World Investment Report, 2001, str. xiii, 257, 291).

Vse večje število MNP in njihova naraščajoča dejavnost je nedvomno tesno povezana s procesi globalizacije. V prihodnosti lahko pričakujemo, da se bo pomen NTI in MNP še povečeval, zato je še toliko bolj pomembno in zanimivo proučevanje vpliva NTI na gospodarsko rast. Največ pozornosti, tako na teoretičnem kot tudi na empiričnem področju, se posveča vplivu NTI na gospodarsko rast držav v razvoju, najmanj razvitih držav in v zadnjem času tudi tranzicijskih držav.

Vpliv NTI na gospodarsko rast je v zadnjem času pomembna tema, ki ji posveča pozornost tudi precejšnje število ekonomistov. Čeprav pojmujeemo procese globalizacije in s tem v zvezi naraščajoče NTI kot pozitivne, ekonomsko učinkovite, se moramo na drugi strani zavedati tudi nekaterih vse glasnejših kritik globalizacije. Te se predvsem dotikajo neenakomernega razvoja in delitve »svetovnega bogastva«. Vprašanje je, ali imajo omenjene kritike določeno ekonomsko podlago, ki je v dosedanjih razpravah tudi glede NTI premalo poudarjena ali celo izpuščena. Pojmi kot so globalizacija, NTI in MNP so v zadnjem času pogosto uporabljani v političnem kontekstu (programi političnih strank, nacionalni ekonomski programi in

podobno), pri katerih pa ni mogoče zaslediti prave znanstveno-metodološke objektivnosti, ki jo obravnavana tematika nedvomno zahteva.

Namen diplomske naloge je ugotoviti učinke na gospodarsko rast, ki jih povzročajo NTI. Uvodnemu poglavju sledi drugo, ki je namenjeno predstavitvi osnovnih pojmov in dejstev, ki so povezane z NTI in MNP. V tretjem so prikazane izbrane teorije NTI in razlaga njihovega vpliva na gospodarsko rast. Četrto poglavje natančno opredeljuje gospodarsko rast in prikazuje parcialni vpliv dejavnikov NTI na le-to. V tem delu ni podana zaokrožena teorija NTI, temveč proučevanje poteka na ravni empirično-teoretičnega ugotavljanja ločenih vplivov NTI na rast. Predzadnje, peto poglavje, je namenjeno empiričnemu ugotavljanju. Prikazane so nekatere opravljene raziskave drugih avtorjev in nekateri izsledki za države Srednje in Vzhodne Evrope ter Slovenije. Temu sledi sklepno poglavje.

2. OPREDELITEV NEPOSREDNIH TUJIH INVESTICIJ (NTI)

Z vidika plačilne bilance so neposredne tuje investicije del finančnega računa. Klasifikacija plačilne bilance, ki temelji na peti izdaji Priročnika o plačilni bilanci¹, jih opredeljuje kot investicijo lastniškega tipa. O NTI govorimo takrat, kadar je investitor lastnik več kot deset odstotnega deleža lastniškega kapitala (Mrak, 1999, str. 6). S tem se razume, da je na strani investitorja želja po soupravljanju in nadzoru nad podjetjem. OECD - ejev pravilnik o liberalizaciji kapitala opredeljuje direktno investicijo kot dejanje z namenom vzpostavitve trajnih ekonomskih odnosov, ki daje možnost izvajati učinkovit vpliv na upravljanje (Senjur, 1993, str. 233). Različne nacionalne statistike uporabljajo tudi druge definicije NTI, razlike se pojavljajo predvsem pri velikosti lastniškega deleža v podjetju. Vendar pa kljub nekaterim odstopanjem velja, da so NTI investicije dolgoročne narave, z željo po aktivnem sodelovanju in upravljanju s podjetjem. Poleg lastniških vložkov se k NTI šteje reinvestiran dobiček, nekatere države pa upoštevajo še druge oblike finančnih tokov. V ZDA se poleg lastniških vložkov in reinvestiranega dobička upošteva še vse oblike posojil med matičnim podjetjem in podružnicami (Graham, 1995, str. 2). Posebnost NTI je, da ne zajema zgolj finančnih sredstev, temveč tudi neopredmetena sredstva: managerska in ostala znanja, patente, licence, prodajne in proizvodne postopke in podobno.

NTI prispevajo k celotnim narodnogospodarskim investicijam, kar lahko zapišemo s posplošeno enačbo (Agosin, Mayer, 2000, str. 3):

$$I = I_f + I_d \tag{1}$$

¹ Balance of Payments Manual, ki ga izdaja MDS. Peta – zadnja izdaja je iz leta 1993.

I predstavlja celotne investicije, I_d domače investicije in I_f tuje investicije – v tem primeru NTI. Vendar pa enačba (1) ni vedno točna, kajti NTI niso »prave« investicije, saj se pogosto dogaja, da so v plačilni bilanci zabeležene, do dejanske povečane akumulacije kapitala pa ni prišlo – in obratno. To pomeni, da identiteta (1) ne velja zmeraj, temveč obstaja določeno odstopanje med levo in desno stranjo enačbe. To odstopanje pojasnjuje dejstvo, da so NTI opredeljene s konceptom plačilne bilance, medtem ko so bruto investicije predmet nacionalnega računa. Del NTI, čeprav so le-te z vidika plačilne bilance investicije lastniškega tipa, ni investicija v pravem pomenu. V primeru združitvev in prevzemov (angl. *mergers and acquisitions*), se NTI evidentirajo, čeprav je možno, da ni prišlo do povečanja akumulacije kapitala, temveč samo do prenosa lastništva (Döhrn, 2000, str. 141). V tem primeru so NTI večje od I_f . Nasproten primer je, ko tuje podjetje realno investira s pomočjo domačih finančnih virov oziroma domačih prihrankov. Takrat I_f presega NTI, kar je predvsem značilno za manj razvite države (Agosin, Mayer, 2000, str. 3).

NTI ne predstavljajo samo investicij, kot prikazuje enačba (1), temveč predstavljajo tudi vir investicij. To je razvidno iz enostavne enačbe (Graham, 1995, str. 5):

$$I = S - \Delta A_I \quad (2)$$

I predstavlja bruto domače investicije, S bruto domače varčevanje, ΔA_I pa neto spremembo tujega premoženja s strani domačih rezidentov vključno z uradnimi rezervami. ΔA_I lahko prikažemo tudi kot: $-\Delta A_I = X - M$, kjer X predstavlja izvoz, M pa uvoz. NTI so ena izmed komponent ΔA_I in povečanje vhodnih NTI ne pomeni, da se bruto investicije avtomatično povečajo. Prav tako tok NTI iz države ne pomeni avtomatično zmanjšanja bruto investicij.

2.1 RAZLAGA FAKTORJEV MEDNARODNIH KAPITALSKIH TOKOV IN NTI

Za natančnejšo analizo NTI je potrebno vedeti, kateri ekonomski faktorji delujejo na mednarodne kapitalne tokove in poznati način tega delovanja.

V sistemu fiksnih deviznih tečajev prihaja do mednarodnih kapitalskih transferjev zaradi različne višine obrestnih mer v domači državi (i) in drugih državah (i^*) ter različne stopnje tveganja v domači (σ) in tujih državah (σ^*). Če z NK označimo neto kapitalne tokove, lahko zgornjo trditev zapišemo formalizirano (Senjur, 1996, str. 8):

$$NK = NK(i-i^*, \sigma-\sigma^*) \quad (3)$$

V sistemu drsečega deviznega tečaja mora biti vključena tudi pričakovana sprememba deviznega tečaja, saj le-ta vpliva na pričakovano donosnost investicij. Pričakovana deprecijacija bo povzročila odtok kapitalskih tokov, pričakovana apreciacija deviznega tečaja pa bo povzročila pritek kapitalskih tokov. Če z r_E^e označimo pričakovano rast realnega deviznega tečaja, lahko enačbo (3) razširimo:

$$NK = NK(i-i^*, \sigma, \sigma^*, r_E^e) \quad (4)$$

V primeru enačbe (4) je tveganje (σ) sestavljeno iz deželnega in tečajnega tveganja.

Vendar pa kapitalski tokovi pogosto ne nastajajo avtonomno, temveč so posledica primanjkljaja oziroma presežka na tekočem delu plačilne bilance, zato je potrebno dosedanje razlago razširiti. Prav tako ne moremo v celoti razložiti gibanja kapitalskih tokov zgolj s pomočjo kapitalskega in finančnega računa. NTI predstavljajo tudi izvoz in uvoz realnih razvojnih dejavnikov (stroji, oprema), ki se beležijo v tekočem delu plačilne bilance.

Razliko med izvozom (X) in uvozom (M) blaga in storitev označimo z NX, kar predstavlja neto izvoz. Ta je odvisen od domačega proizvoda (Y), tujega proizvoda (Y^*) ter od realnega deviznega tečaja $E=eP^*/P$, pri čemer e predstavlja nominalni devizni tečaj, P je nivo domačih cen, P^* pa nivo tujih cen:

$$NX = NX(Y, Y^*, eP^*/P) \quad (5)$$

Plačilna bilanca (BP) je sestavljena iz tekočega dela (NX) ter kapitalskega in finančnega računa (NK):

$$BP = NX + NK \quad (6)$$

$$BP = NX(Y, Y^*, eP^*/P) + NK(i-i^*, \sigma, \sigma^*, r_E^e) \quad (7)$$

Dejstvo, da NTI ne predstavljajo samo gibanja kapitalskih tokov, temveč tudi neto izvoz (NX) določenih realnih razvojnih dejavnikov, nam omogoča, da zapišemo enačbo:

$$NTI = NTI(Y, Y^*, eP^*/P, i-i^*, \sigma, \sigma^*, r_E^e) \quad (8)$$

Enačbo (8) lahko posplošimo na gibanje kapitalskih tokov²:

$$NK = NK(Y, Y^*, eP^*/P, i-i^*, \sigma, \sigma^*, r_E^e) \quad (9)$$

Iz enačbe (8, 9) je razvidno kateri makroekonomski faktorji vplivajo na kapitalske tokove in tudi na NTI: domači družbeni dohodek, tuji družbeni dohodek, realni devizni tečaj, razlika

²NTI predstavljajo le del kapitalskih tokov; poleg so še portfeljske investicije in dolgoročna posojila.

med domačo in tujo obrestno mero ter razlika med domačim in tujim tveganjem. Na splošno lahko dejavnike razdelimo na dve skupini:

- dejavniki, ki so povezani z investicijskimi odločitvami in investicijsko politiko (4) oziroma avtonomni finančni tokovi in
- dejavniki, ki so povezani z gibanjem v realnem sektorju gospodarstva (5) oziroma kompenzatorni finančni tokovi.

Načeloma razumemo NTI kot bolj avtonomne finančne tokove, vendar se je potrebno zavedati, da so NTI odvisne tudi od drugih makroekonomskih faktorjev (5).

2.2 MOTIVI ZA NEPOSREDNE TUJE INVESTICIJE

Najbolj splošen motiv za NTI je enak motivu portfeljskih investicij. Vendar pa teorija portfeljskih investicij nezadostno razlaga, zakaj prihaja do NTI oziroma do želje po soupravljanju podjetja. Če bi bil edini motiv pri mednarodnih kapitalskih tokovih doseganje optimalnega razmerja med tveganjem in donosom, bi zadostoval le motiv portfeljskih investicij, vendar pa vemo, da je v realnosti prisotna tudi želja po soupravljanju, zato je potrebno začeto razlago razširiti.

Neposredni tuji investitorji so v večini primerov MNP. Podjetja pri uresničevanju svojih poslovnih ciljev in pri zaščiti interesov uporabljajo različne poslovne strategije in politike. NTI so v današnjem času pogosta politika pri uresničevanju teh ciljev³.

2.2.1 MOTIVI ZA PORTFELJSKE INVESTICIJE

NTI so finančni kapital, ki zajema še določena neopredmetena sredstva. Eden izmed osnovnih motivov za nastanek tokov NTI je doseganje čim višje donosnosti kapitala, kar pa v razmerah mednarodnih kapitalskih tokov najbolj razlaga teorija portfeljskih investicij (Eaker, Fabozzi, 1996, str. 445).

³ Običajno navajani cilji poslovanja podjetja so: maksimiranje dobička, maksimiranje prodaje in tržnega deleža, preživetje, dolgoročna rast podjetja in podobno. Z vidika poslovnih financ je na popolnem trgu kapitala cilj poslovanja podjetja maksimiranje tržne vrednosti podjetja oziroma maksimiranje tržne cene lastniških vrednostnih papirjev (Mramor, 1991, str. 34). To pomeni, da je cilj podjetja enak cilju tujega vlagatelja – doseganje najvišje tržne cene vrednostnega papirja, kar v bistvu razlaga teorija portfeljskih investicij. NTI predstavljajo enega izmed načinov uresničevanja tega cilja.

Enostaven statičen model (priloga 1) prikazuje osnovni motiv investiranja v tujino: doseganje višje donosnosti kapitala (Salvatore, 1998, str. 374). Velika pomanjkljivost tega modela je, da razlaga samo »enosmerni« kapitalski tok iz ene države v drugo. V realnosti pa so prisotni obojestranski tokovi, ki jih lahko razložimo z vključitvijo tveganja. Če pri analizi gibanja kapitalskih tokov ne vključimo tveganja, je edina spremenljivka donosnost, smer tokov pa poteka v državo z višjim donosom. Z vključitvijo tveganja postane analiza veliko kompleksnejša, saj obstaja veliko število kombinacij med tveganjem, donosnostjo in preferencami investorjev. Z dvema spremenljivkama – donosnostjo in tveganjem - lahko razložimo kapitalne tokove, ki niso le »enosmerni«, temveč potekajo v primeru dveh držav v obe smeri. Investitorji bodo sprejemali svoje investicijske odločitve glede na višino donosa in stopnjo tveganja. Motiv za portfeljske investicije najdemo v portfeljski teoriji, ki pravi, da investitorji želijo čimbolj razpršiti tveganje in maksimirati svojo koristnost (donosnost). Pri izbiri svojega optimalnega portfelja izbirajo tako domače kot tudi tuje naložbe.

2.2.2 HORIZONTALNA INTEGRACIJA

Eden izmed motivov, zakaj se podjetja odločajo delovati in proizvajati v tujini in s tem postati MNP, je horizontalna integracija. To pomeni, da podjetje zaradi želje po ohranitvi določenih znanj in izkušenj ne želi prodati tujemu podjetju na primer licence, temveč se raje odloči za neposredno investicijo in s tem obdrži to znanje zase (Salvatore, 1998, str. 371). Horizontalna integracija pomeni, da MNP ustanavlja podružnice s podobno proizvodno strukturo v različnih državah. Tovrstna integracija je tudi eden izmed načinov osvajanja novih trgov, zniževanja transportnih stroškov in zviševanja produktivnosti. Značilnost horizontalnih NTI je, da so factorske cene izenačene (Hanson, 2001, str. 10). Omenjena integracija je značilna za visoko kakovostne proizvode, za katere pogosto velja znotrajpanožna menjava (angl. *intra-industry trade*). Podjetja, ki se združujejo v horizontalno integracijo, imajo običajno določeno monopolno moč. Ta integracija omogoča MNP zmanjšati določene fiksne stroške (na primer za raziskave in razvoj).

2.2.3 VERTIKALNA INTEGRACIJA

Naslednji motiv je želja MNP, da čim bolj smotrno organizira svojo proizvodnjo. Proizvod ne nastaja na enem mestu, temveč proizvodnja po fazah poteka v različnih delih sveta. Matično podjetje išče države, ki imajo v določeni proizvodni fazi največ konkurenčnih prednosti in v njih investira. Značilnost vertikalnih NTI so različne factorske cene med podružnicami MNP. Del proizvodnje se iz kapitalno-intenzivne države zaradi znižanja stroškov preseli v delovno-intenzivne države – in obratno. S takšno politiko si želi MNP ustvariti celovito in učinkovito proizvodno strukturo (Hanson, 2001, str. 10).

2.2.4 DAVČNA, CARINSKA IN INDUSTRIJSKA POLITIKA

MNP želi imeti pri plačevanju davkov čimbolj ugoden položaj, saj višina davkov vpliva na višino dobičkov in konkurenčnost podjetja. Različne države imajo različno davčno politiko, zato MNP investira v tiste države, ki imajo za njih najbolj ugodno davčno politiko. Poleg tega je skrb MNP tudi dvojno obdavčenje, ki nastaja, ker se dobiček podružnice MNP obdavči sprva v državi gostiteljici, kasneje pa še v matični državi. MNP investira v tiste države, ki jim nudijo določene davčne ugodnosti, ali pa je med državo gostiteljico in matično državo sklenjen sporazum, na primer o odpravi dvojnega obdavčevanja. MNP uporablja transferne cene za prikrivanje dejanskega računovodskega stanja. Transferne cene tvorimo s takšno uporabo računovodskih metod, ki – v našem primeru – prikažejo največji dobiček v državi z najugodnejšo davčno stopnjo, kljub dejansko znatno manjšemu dobičku podružnice v tej državi (Salvatore, 1998, str. 372).

Podobno kot za davčno velja tudi za carinsko politiko. Države se združujejo v različne integracije, sklepajo trgovinske sporazume in podobno. Nakup podjetja v državi članici neke ekonomske integracije pomeni, da bo to podjetje proizvajalo in prodajalo blago in storitve v vseh državah pogodbenicah pod ugodnejšimi pogoji, kot če bi matično podjetje iz države nečlanice isti proizvod izvažalo.

Z industrijsko politiko razumemo aktivnosti s strani države, ki so povezane s spodbujanjem ali prestrukturiranjem določenih gospodarskih sektorjev ali regij. Industrijska politika se pogosto izvaja s sledečimi inštrumenti: subvencije, davčne olajšave, državne pomoči in podobno. Takšne ugodnosti lahko privlačijo tudi tuje investitorje (Hanson, 2001, str. 9).

2.2.5 STRATEŠKI POLOŽAJ

Določeno vlogo pri investicijskih odločitvah igra tudi strateški položaj države, v našem primeru gre predvsem za lokacijo ob pomembnejših trgovinskih poteh, finančnih in tehnoloških centrih (New York, London, Silicijeva dolina). MNP investira v tiste države, ki imajo dobro razvite trgovske poti in omogočajo vključevanje v svetovno trgovino. Pomembno vlogo igrajo razvita pristanišča, cestni in železniški promet, informacijska infrastruktura, kakovost finančnih in drugih storitev ter podobno (Hanson, 2001, str. 12). Podjetja si želijo zagotoviti dostop do določenih pomembnih tehnologij ali visoko izobražene delovne sile, ki je značilna samo za določeno geografsko področje.

2.2.6 ZAŠČITA PRED TVEGANJEM

Omenili bomo samo politično in tečajno tveganje. Politično tveganje je povezano z vodenjem državne politike, ki ima posledice za celotno gospodarstvo. MNP si pri izbiri države, v kateri ustanavlja oziroma kupuje svojo podružnico, želi zagotoviti čim bolj politično stabilno okolje, ki omogoča podjetju dolgoročno rast (Pugel, Lindert, 2000, str. 629). MNP zato negativno gledajo na nepričakovane politične spremembe, ki bi utegnile ogroziti zastavljene cilje. Trdimo lahko, da MNP izbirajo čim bolj stabilno politično okolje, ki je naklonjeno svobodni gospodarski dejavnosti.

Problem deviznega tveganja je preširok, da bi mu v tem delu posvečali podrobnejšo pozornost, zato ga zgolj omenjamo. MNP, ki ima številne podružnice v različnih valutnih področjih, ima veliko možnosti za oblikovanje »hedging« strategije⁴, ki mu omogoča relativno majhno ali celo nobene devizne izpostavljenosti (Pugel, Lindert, 2000, str. 629).

2.3 MULTINACIONALNA PODJETJA IN NTI

Razumljivo je, da NTI predstavljajo dejavnost MNP, saj se le-ta širijo, upravljajo in nadzorujejo svoje podružnice z neposrednimi investicijami. S tem, ko podjetje širi svojo lastno proizvodnjo v druge države, postane multinacionalno. NTI so lahko v obliki financiranja novo ustanovljenega podjetja, ali pa gre za združitve in prevzeme že obstoječih podjetij.

MNP je podjetje, ki ni vezano samo na eno državo, temveč upravlja s svojimi lastniškimi vložki različna podjetja v več državah. Sestavljeno je iz matičnega podjetja in tujih podjetij, ki so v lasti matičnega. Poznamo tri različne oblike podjetja v tuji lasti (World Investment Report, 2001, str. 275).

- Hčerinska družba (angl. *subsidiary*): podjetje, ki je v večinski tuji lasti, kar omogoča neposreden nadzor nad upravljanjem podjetja.
- Mešana družba (angl. *associate*): podjetje, ki je vsaj v 10 in manj kot 50 odstotni tuji lasti.
- Podružnica (angl. *branch*): v celoti ali deloma tuji lasti nedelniška družba. Poznamo več oblik podružnic – stalno predstavništvo tujega podjetja, nedelniška mešana družba, zemlja in nepremičnine v neposredno tuji lasti.

⁴ Hedging pomeni zaščito pred tečajnim tveganjem s pomočjo različnih finančnih instrumentov, kot so terminske pogodbe in opcije (Salvatore, 1998, str. 442).

Pomen MNP je narasel po II. svetovni vojni s procesi liberalizacije mednarodne menjave in kapitalskih tokov ter z zmanjšanjem transportnih in drugih stroškov. Trenutno deluje v svetu preko 60.000 MNP, ki imajo več kot 800.000 podružnic po celem svetu (World Investment Report, 2001, str. 89). MNP ustvarijo približno četrtno celotnega svetovnega proizvoda. Znotrajpodjetna menjava⁵ (angl. *intra-firm trade*) predstavlja več kot eno tretjino celotne mednarodne menjave (Salvatore, 1998, str. 377). Večina MNP se nahaja v razvitih državah. To dokazuje dejstvo, da je med 100 največjimi MNP kar 91 ustanovljenih v Evropski uniji, na Japonskem in v ZDA. V prilogi 2 je priložen seznam dvajsetih največjih MNP.

MNP razvojna ekonomika pogosto povezuje z visokimi investicijami v raziskave in razvoj (R&R). MNP s svojo dejavnostjo pospešujejo tehnološki napredek in zvišujejo gospodarsko rast. Številne raziskave potrjujejo, da je proizvodnja MNP kapitalno intenzivnejša od domačih podjetij, vendar pa ni nujno, da MNP dosegajo višje dobičke kot domača podjetja (Graham, 1995, str. 14).

3. TEORIJE VPLIVA NTI NA GOSPODARSKO RAST IN RAZVOJ

Pri avtorjih, ki se ukvarjajo z vplivom NTI na gospodarsko rast, pogosto naletimo na uporabo dveh pojmov: gospodarska rast in gospodarski razvoj. Z vidika ekonomske teorije je potrebno opozoriti na razliko med pojmom (glej 4. poglavje). Pri proučevanju vpliva NTI na gospodarsko rast (je merljiva in zato ustrezna za empirično analizo) lahko vključimo tudi teoretične modele, ki dajejo poudarek gospodarskemu razvoju. Nedvomno sta gospodarska rast in razvoj tesno povezani ekonomski kategoriji. Dejavniki, ki pozitivno vplivajo na gospodarsko rast, v večini primerov s podobno intenzivnostjo delujejo tudi na gospodarski razvoj – in obratno. Izjema teoretične narave so družbe z močno neenakomerno distribucijo dohodka. Vprašanje, v kakšni vzročni povezavi sta omenjena pojma in kako se odražajo dejanske razlike med njima, v okviru tega dela ni relevantno. Predpostavimo, da teorije, ki proučujejo vpliv NTI na gospodarski razvoj, prav tako dobro razlagajo vpliv NTI na gospodarsko rast, in da je v tem smislu možna določena nedoslednost med omenjenima pojmom.

⁵ Znotrajpodjetna menjava je definirana kot menjava med matičnim podjetjem in njegovimi podružnicami.

3.1 VPLIV NTI NA GOSPODARSKO RAST V STATIČNEM (MARSHALOVEM) MODELU

Statični model predstavlja najenostavnejši »šolski« način, s katerim grafično prikažemo koristi NTI. Model je sicer zasnovan za prikaz koristi proste trgovine, vendar pa ga je možno uporabiti tudi za prikaz prostega pretoka kapitala ter NTI (Pugel, Lindert, 2000, str. 638). NTI v statičnem modelu ustvarjajo neto koristi, kar lahko razumemo tudi kot pozitiven vpliv NTI na gospodarsko rast in razvoj.

Statični model deluje in temelji na enakih predpostavkah kot Hecklescher-Ohlinov model. Državi se razlikujeta v danosti produkcijskih faktorjev, kar pomeni, da je donosnost kapitala v državah različna. Zaradi arbitraže pride do NTI, ki izenačujejo donosnost kapitala. NTI bodo usmerjene iz države z manjšo donosnostjo kapitala v državo, v kateri je donosnost višja. Ko je cena kapitala izenačena, je proces zaključen, končni rezultat pa je neto povečanje koristi za obe državi (Salvatore, 1998, str. 374). Grafično je model predstavljen v prilogi 1.

Statična analiza ima vrsto pomanjkljivosti. Model je zgrajen na predpostavki samo dveh držav, kar je nerealno. To predpostavko lahko razumemo kot prost pretok NTI med domačo državo in ostalimi gospodarstvi, kar pomanjkljivost nekoliko omili. Nadalje, model je statičen in ne more pojasnjevati dinamike rasti in razvoja. Predpostavki glede prostega pretoka kapitala in neobstoja asimetrij informacij sta ravno tako nerealni. Statična analiza ne upošteva tveganja, zaradi česar ni možna razlaga dvostranskih kapitalskih tokov. Model ne pojasnjuje, kako se koristi razdelijo med države, ki so vključene v pretok NTI.

Očitno je, da je statični model zaradi številnih pomanjkljivosti neprimeren za poglobljeno analizo vpliva NTI na gospodarsko rast. Kljub temu predstavlja enostavno in osnovno ekonomsko orodje pri razumevanju delovanja NTI na gospodarsko rast.

3.2 TEORIJA STOPENJ KONKURENČNEGA RAZVOJA, NTI IN GOSPODARSKA RAST

Teorija stopenj konkurenčnega razvoja, ki vključuje tudi NTI, se razlikuje od ostalih teorij in modelov rasti. V tej teoriji imajo NTI eno izmed pomembnejših vlog gospodarskega razvoja (poleg mednarodne menjave). Teorija je zgrajena na deskriptivni metodi in se razlikuje od modelov rasti, ki so izpeljani matematično formalizirano. Modeli rasti vključujejo NTI kot dodaten faktor in bistveno ne spreminjajo osnovne oblike. V nasprotju s tem teorija stopenj

konkurenčnega razvoja, s poudarkom na NTI, predstavlja izviren doprinos ekonomski teoriji, saj ima mednarodna menjava poleg NTI ključno mesto pri izdelavi teoretičnega modela.

Teorije mednarodne ekonomike so zgrajene na upoštevanju predpostavk glede določenih strukturnih značilnosti. V nadaljevanju je predstavljenih 5 takšnih predpostavk, ki so potrebne pri izdelavi celotne teorije NTI (Ozawa, 1992, str. 29).

1. Divergenca v pogojih ponudbe in povpraševanja

Posamezne ekonomije so na strani ponudbe divergentne v danosti produkcijskih faktorjev in tehnološkega razvoja ter potrošniških potreb in preferenc na strani povpraševanja.

2. Podjetja kot ustvarjalci in prodajalci neopredmetenih sredstev

Posamezna podjetja so glavni ustvarjalci in hkrati sredstvo prenosa tehnologije, znanj in prodajnih poti.

3. Hierarhija ekonomij

Tako globalno kot tudi regionalno obstaja hierarhija ekonomij glede na gospodarski razvoj. To pomeni, da obstajajo tako imenovani voditelji oziroma »*leaderji*« in njihovi sledilci (angl. *followers*).

4. Naravni razvoj po različnih fazah

Razvite ekonomije so se razvijale po določenih, naravno zakonitih fazah razvoja. Vsaka faza ima svoje značilnosti glede na način proizvodnje in delovanje celotnega gospodarstva.

5. Močan trend v odprto, izvozno usmeritev in vloga države

V mednarodni ekonomiki obstajata dve vrsti proizvodnje: izvozno usmerjena ter uvozno-nadomestna proizvodnja. V zadnjem času je prisoten močan trend k izvozno usmerjeni proizvodnji. Mnogo nerazvitih držav je v zadnjih letih spremenilo svojo zunanjeekonomsko usmerjenost. Poudarja se tudi vse večja aktivna vloga države pri oblikovanju ustrezne ekonomske politike.

Konvencionalne teorije mednarodne menjave in mednarodnih ekonomskih odnosov ne zajemajo vseh naštetih predpostavk. Tako na primer teorija primerjalnih prednosti (absolutna in relativna) predpostavlja samo različne pogoje proizvodnje (*I*) in različne preference potrošnikov. Podobno predpostavlja tudi Hechscher-Ohlinova teorija, ki sloni na neenaki distribuciji produkcijskih faktorjev (*I*), ostalih predpostavk realnega okolja pa te teorije ne zajemajo (Ozawa, 1992, str. 31).

Stephen Hymer je v svojem delu (1976) opozoril na obstoj MNP, ki generirajo in širijo znanje ter tehnologijo. Poudarek je na neopredmetenih sredstvih, ki se prenašajo z NTI, s katerimi je v ekonomsko teorijo vnesel 2. predpostavko. Takšno vlogo imajo po Hymerju podjetja z

določeno monopolno močjo. Podobno vlogo podjetja zasledimo tudi pri drugih avtorjih, kot na primer pri Krugmanu in Dunningu (Ozawa, 1992, str. 31).

Pomembno vlogo pri razlagi NTI igra tudi teorija proizvodnega cikla Raymonda Vernona (1966), ki zajema vlogo »*leaderjev*« in sledilcev (3). Novi proizvodi po njegovi teoriji nastajajo v najrazvitejših državah, nakar po učinku *trickle-down* (kapljanju) njihova proizvodnja prehaja v vse manj razvite države, dokler ni proizvod standardiziran. Teorija proizvodnega cikla vsebuje tudi pomembno dinamično komponento, ki združuje komparativne prednosti s tehnološkimi transferi (Ozawa, 1992, str. 32).

Pomemben korak pri izpeljavi celostne teorije o NTI predstavlja »teorija stopenj konkurenčnega razvoja« (*Stages Theory of Competitive Development*) Michaela Porterja (1990). Avtor predpostavlja, da obstajajo kljub veliki drugačnosti ekonomij določeni predvidljivi vzorci razvoja. Avtor je razvoj razdelil na štiri različne faze (Rozman, 1991, str. 10): (I) faktorsko poganjano, (II) investicijsko poganjano, (III) inovacijsko poganjano in (IV) premoženjsko poganjano fazo konkurenčnega razvoja. Prve tri faze, ki temeljijo na konkurenčnih prednostih, Porter povezuje s progresivnim razvojem, medtem ko četrto razume kot fazo manj dinamične gospodarske rasti, ki končno lahko predstavlja tudi gospodarsko stagnacijo oziroma celo negativno rast (Ozawa, 1992, str. 35)⁶.

Za faktorsko poganjano fazo (I) je značilno, da je država bodisi bogata z naravnimi viri, bodisi razpolaga s ceneno delovno silo, kar omogoča konkurenčnost v primarni proizvodnji. Naslednja, investicijsko poganjana (II), temelji na visokih investicijah v predelovalno in težko industrijo, na izgradnji infrastrukture in podobno. Značilno za to fazo je, da je kapitalno in delovno intenzivna, pri tem pa igrajo veliko vlogo ekonomije obsega. Država v tej fazi tehnološko zaostaja za razvitimi državami. Inovacijsko poganjana faza (III) je povezana z visokimi investicijami v R&R, cenena delovna sila (faza I in deloma II) je nadomeščena z visoko kvalificirano delovno silo. Konkurenčne prednosti inovacijske faze so visoko tehnološko razviti proizvodi in storitve. Značilnost zadnje, z bogastvom poganjane faze (IV) je, da skuša brez motivacije za nadaljnji razvoj ohranjati preteklo bogastvo (Ozawa, 1992, str. 35).

Opisan razvoj ekonomskih teorij omogoča, da lahko v ta okvir vključimo tudi NTI, česar Porter v svojem modelu ni storil. NTI ne predstavljajo pomembnejše vloge pri razvoju, izhodne NTI šteje celo za »ne najbolj zdrave«. To pomanjkljivost Porterjevega modela sta ločeno odpravila Dunning in Ozawa ter v teorijo vnesla NTI, ki predstavljajo pomembno komponento gospodarskega razvoja (Svetličič, 1996, str. 232).

Dinamična teorija NTI temelji na Porterjevi Teoriji stopenj konkurenčnega razvoja (1990). Zanj je značilno, da je kakršen koli prehod iz ene faze razvoja v drugo v razmerah odprtega

⁶ Primer IV faze je na primer Velika Britanija v 20. stoletju.

gospodarstva povezan z določenimi vhodnimi in izhodnimi NTI. Za vsako posamezno fazo razvoja so značilne različne oblike NTI, ki različno vplivajo na gospodarsko rast (Dunning, 1994, str. 35).

Za prvo – razširjeno Porterjevo fazo razvoja (I) – je značilno, da je proizvodnja kapitalsko in delovno neintenzivna. Indeks RCA⁷ je visok za primarne proizvode. Vhodne NTI so faktorsko naravnane, kar pomeni, da tuji investitorji zasledujejo investicije v ceneno delovno silo in naravne vire, izhodne NTI pa so namenjene krepitvi mednarodne menjave in iskanju nadomestnih naravnih virov (Ozawa, 1992, str. 38).

Za investicijsko poganjano fazo razvoja (II) je značilno intenzivno investiranje v stvarna sredstva. Produkcija je kapitalno intenzivna in produktivnost kapitala narašča hitreje kakor produktivnost dela. V tej fazi država sodeluje v mednarodni menjavi tako primarnih kot tehnološko bolj zahtevnih proizvodov in storitev. Vhodne NTI so predvsem tržno naravnane (angl. *market-seeking*), kar pomeni, da razvitejše države v državo gostiteljico investirajo z namenom, da osvojijo nove trge. Izhodne NTI so usmerjene v države z nizkimi produkcijskimi stroški, kamor se preusmerja domača proizvodnja (Ozawa, 1992, str. 38).

Z nadaljnim razvojem začne produktivnost dela naraščati bolj kot produktivnost kapitala, kar je značilnost inovacijsko poganjane faze (III). Država, ki se nahaja v tej fazi, trguje predvsem z visoko tehnološko razvitimi proizvodi, v proizvodnji primarnih proizvodov pa je zaradi drage delovne sile nekonkurenčna. Vhodne NTI so tržno in tehnološko naravnane, kar pomeni, da širijo trg ter iščejo novo tehnologijo. Izhodne NTI so ravno tako tržno in tehnološko naravnane, namenjene širjenju trga v podobno razvitih državah in iskanju nove tehnologije. V tej fazi so NTI v tujino namenjene tudi reciklaži in izgradnji obratov za ravnanje z odpadki (Ozawa, 1992, str. 39).

Opisan model (priloga 3) prikazuje, kako se s časom in prehodi v različne razvojne faze spreminjata proizvodnja in konkurenčna prednost države, hkrati pa opisuje NTI kot sočasen razvojni pojav. NTI so v tej teoriji razumljene zelo široko – ne gre namreč samo za tuj finančni kapital, temveč tudi za vsa ostala opredmetena in neopredmetena sredstva, kot so licence, patenti, managersko, marketinško in finančno ter tehnološko znanje. NTI se skozi razvojne faze spreminjajo glede na motive investorjev po določenih zakonitostih. Teorija razvojnih faz in NTI dobro opisuje razvoj nekaterih držav. Najbolj tipična je Japonska, za katero je Ozawa (Ozawa, 1992, str. 38) izdelal skoraj identičen model in posvetil NTI veliko razvojno vlogo. V sklopu te teorije NTI niso naključni spremljevalec gospodarskega razvoja, temveč predstavljajo enega izmed temeljev gospodarskega razvoja v odprtem gospodarstvu. NTI vplivajo na dodatno rast predvsem zaradi povečanja mednarodne menjave, kar omogoča hitrejše napredovanje v višjo razvojno fazo.

⁷ Indeks RCA (*Revealed Comparative Advantage of Trade*) nam pove v katerih proizvodih oziroma sektorjih gospodarstva ima država komparativne prednosti. Glej Senjur, 1993, str. 206-7.

Ozawa je Porterjev in Dunningov model še dodatno razširil ter spremenil na 5 razvojnih faz, ki si sledijo v časovnem zaporedju (Ozawa, 1992, str. 43).

V prvi fazi nerazvita država z velikim številom nezaposlenih prevzame izvozno usmerjeno ekonomsko politiko. Za doseganje tega cilj mora vzpostaviti tržno ekonomijo, ki omogoča prost pretok blaga, storitev in kapitala. Država v tej fazi igra vlogo »periferije« oziroma sledilca (predpostavka št. 3). V prvi fazi država še ni zanimiva za tuje investitorje (Ozawa, 1992, str. 44).

V drugi fazi je država že privlačna za NTI v delovno-intenzivne panoge. Konkurenčnost v teh dejavnostih izvira predvsem zaradi velikega števila nezaposlenih, ki so predvsem iz ruralnega okolja. Povečano povpraševanje po delovni sili (to stanje dobro predpostavlja model Arthurja Lewisa) zaradi velikega števila brezposelnih ne bo predstavljalo nobenih pritiskov na ceno dela, kar daje takšni državi razvojni potencial. Izvoz takšne države je v veliki meri znotraj podjetnega tipa, običajno gre za izvoz polproizvodov (Ozawa, 1992, str. 44).

Vhodne NTI, ki so vzpodbujene zaradi zaposlovanja cenene delovne sile, sčasoma povzročijo, da začne cena delovne sile naraščati (t.i. Lewisov bazen se izprazni). V tretji fazi se zapre »odprtina za presežek« (angl. *Vent-for-Surplus*)⁸, kar pomeni, da začne v državi zmanjkovati neizkoriščenih resursov. Tretja faza se zaključi s procesom, ki ga dobro ponazarja Heckscher-Ohlin-Samuelsonov teorem. To pomeni, da mednarodna menjava izenačuje (absolutno in relativno) faktorje cene, zaradi česar v manj razvitih državah naraste cena dela, istočasno pa se zniža cena kapitala (Ozawa, 1992, str. 46).

Naraščajoče plače in možnosti zaposlovanja v četrti fazi, kljub še vedno nizki produktivnosti, povzročijo hitro rast narodnega dohodka in širjenje domačih trgov. Porast dohodkov⁹ povzroči porast domačih prihrankov. Vse večje zaposlovanje botruje povečanemu formalnemu in neformalnemu izobraževanju. V takšnih razmerah se začne povečevati produktivnost dela, hkrati pa je vse večja potreba po kapitalno intenzivni proizvodnji. Začne se endogen naravni proces prehajanja v višjo razvojno – investicijsko usmerjeno fazo (po Porterju). Tehnološko naprednejša proizvodnja povzroči porast plač in izvoza. Povečan izvoz sprva pozitivno vpliva na plačilno bilanco, vendar sčasoma začne domača valuta apreciirati. V tem procesu začne tehnološko nezahtevna proizvodnja izgubljati konkurenčne prednosti. Začne se ponovno proces osvajanja tehnološko še bolj zahtevne proizvodnje z višjimi dodanimi vrednostmi. Vloga NTI je, da domači investitorji začnejo iskati države z ceneno delovno silo in nizko produktivnostjo, kamor bodo preselili tehnološko manj zahtevno proizvodnjo, medtem ko bo tehnološko zahtevnejša ostala v domači državi. NTI omogočijo,

⁸ *Vent-for-Surplus* je teorija, ki pravi, da mednarodna menjava omogoči manj razviti državi zaposliti neizkoriščene produkcijske faktorje. To pomeni, da se produkcija premakne iz točke v notranjosti na krivuljo produkcijskih možnosti (glej na primer Todaro, 1995, str. 429-430).

⁹ Porast dohodkov gre pripisati predvsem dejstvu, da si zaposlitev lahko najde več članov gospodinjstva, medtem ko nivo plač ne naraste bistveno. Takšen primer je bil opažen v Bangladešu, kjer je zaposlovanje žensk bistveno dvignilo dohodke gospodinjstva (Ozawa, 1992, str. 46).

da država prestrukturira svoje gospodarstvo in se razvije v investicijsko aktivno gospodarstvo. Vhodne NTI so tržno naravnane, izhodne pa faktorsko (Ozawa, 1992, str. 46).

V zadnji, peti fazi¹⁰, je potrebno aktivno pospeševati razvoj tehnologije in izobraževanje. Pomembno vlogo pri tem igra država s svojo izobraževalno in raziskovalno politiko. V tej fazi ima gospodarstvo že dobro razvite trge s prebivalstvom, ki dosega visoko kupno moč. Takšno okolje je zanimivo za tuje investitorje, ki s pomočjo NTI in nastopom MNP ravno tako prinašajo v državo domačim podjetjem novo znanje in tehnologijo. Država ima ob dobro vodeni ekonomski politiki in stabilnih političnih razmerah v tej fazi možnost prehoda v inovacijsko fazo po Porterju (Ozawa, 1992, str. 46).

V tem modelu, tako kot pri Dunningovi modifikaciji teorije konkurenčnega razvoja, NTI igrajo pomembno vlogo pri razvoju države, še zlasti pri prestrukturiranju gospodarstva. Model poudarja pomembnost tako izhodnih kot tudi vhodnih NTI, ki so potrebne za uspešno transformacijo države in prehod v višjo razvojno fazo. Avtor modela trdi, da je model potrebno še dodatno proučiti tako analitično kot empirično. Balassa navaja, da za razlago faznega razvoja gospodarstva obstaja mnogo empiričnih dokazov (Ozawa, 1992, str. 39-49).

V modelu stopenj konkurenčnega razvoja igra zelo pomembno vlogo ekonomska politika države gostiteljice NTI. Prav ta odloča v kakšni meri bodo interesi MNP v skladu z narodno gospodarskimi interesi (Dunning, 1994, str. 48).

3.3 NEOKLASIČEN MODEL RASTI IN NTI

Številne teoretične in empirične analize vpliva NTI na gospodarsko rast so opravljene v okviru neoklasičnega modela gospodarske rasti, zato je v diplomski nalogi tudi omenjen. Neoklasičen model rasti je najosnovnejši in eden izmed najenostavnejših modelov. Najpomembnejša proizvodna faktorja sta delo (L) in kapital (K). To lahko zapišemo:

$$Q = f(K,L) \tag{10}$$

¹⁰ Ozawina 5. faza ustreza prehodu investicijske faze v inovacijsko po Porterju. Ozawa je proučeval predvsem azijske novoundustrializirane države (Indonezija, Malezija, Tajska, Filipini) in ugotovil, da se relativno hiter razvoj do 5. faze ustavi in da se države na tej stopnji razvoja ustalijo. Preskok v inovacijsko fazo po Porterju je med azijskimi državami uspel le Japonski, ki se je takoj po končani II. svetovni vojni ekonomsko usmerila na zahodne trge.

Temeljna ugotovitev neoklasičnega modela je, da je stopnja rasti produktivnosti dela funkcija stopnje rasti tehnične opremljenosti dela (Senjur, 1993, str. 331):

$$r_q = a r_k \quad (11)$$

Rast produktivnosti dela predstavlja r_q , r_k pa rast tehnične opremljenosti dela. Tehnična opremljenost dela je opredeljena kot razmerje med kapitalom in delom:

$$k = K/L \text{ oziroma } r_k = r_K - r_L \quad (12)$$

Neoklasičen model rasti je ravnotežni in zaprt model, zato je vključevanje NTI v bistvu nekonsistentno. V tem modelu NTI predstavljajo dodatne investicije, ki večajo akumulacijo kapitala. To vpliva na povečano tehnično opremljenost dela in povečano rast proizvodnje. Vendar pa je povečanje stopnje rasti proizvoda v tem modelu samo kratkoročne narave. Dolgoročno se rast ustali na višini rasti delovne sile. Pomanjkljivost modela je, da upošteva samo kapital in delovno silo, ostalih razvojnih dejavnikov pa ne. NTI predstavljajo kvantitativni dodatek k stogu kapitala, medtem ko je povečanje učinkovitosti investicij zaradi prenosa znanja, tehnologije in drugih razvojnih dejavnikov zanemarjen. To in druge pomanjkljivosti skuša odpraviti model endogene rasti. Neoklasičen model rasti je osnovno empirično orodje in osnova za izdelavo novejših teorij. Model endogene rasti temelji na neoklasičnem.

3.4 MODEL ENDOGENE RASTI IN NTI

Teorija endogene rasti spada med najnovejše teorije, ki daje poudarek predvsem tehnološkemu napredku, ki je eden izmed poglavitnih dejavnikov gospodarske rasti. Pomembnost tehnološkega napredka zasledimo pri vseh najpomembnejših ustvarjalcih sodobne ekonomske teorije. Že Smith in Richardo sta v tehnološkem napredku videla pomembno razvojno vlogo. Harrod-Domarev model, kasneje tudi Kaldor-Robinsonov in Solow-Swanov in drugi, so prav tako tehnološkemu napredku pripisovali pomembno vlogo. Vendar pa je v vseh dosedanjih teorijah in modelih tehnološki napredek nastopal kot eksogen dejavnik rasti. Cobb-Douglasova produkcijska funkcija predvideva konstantne donose obsega kadar velja:

$$Y = AK^\alpha L^{1-\alpha} \quad (13)$$

Konstantne donose dokazuje: $\alpha + (1-\alpha) = 1$. To bi pomenilo, da produktivnost kapitala oziroma dela ne narašča, razen če ne narašča tudi eksogen faktor A, ki predstavlja tehnološki napredek.

Model endogene rasti predvideva, da kljub konstantnim donosom zaradi naraščajočega tehnološkega napredka produktivnost kapital in dela vseeno narašča (Fonseca, Ussher, 2001, str. 2). Pod pojmom endogena rast razumemo dolgoročno stopnjo rasti, ki je določena znotraj samega sistema v katerem deluje. To je obratno kot kratkoročna rast (neoklasičen model rasti), ki jo določajo eksogeni dejavniki, kot so povečanje delovne sile, kapitala in (eksogeno povečanje) tehnološkega napredka. V obeh modelih je rast pospešena s povečanim varčevanjem in investicijami. V kratkoročnem, neoklasičnem modelu, je stopnja rasti (kot posledica povečanega varčevanja in investicij) povečana le kratkoročno, dolgoročno pa stopnja rasti ponovno pade na eksogeno determinirano stopnjo gospodarske rasti. V nasprotju s tem model endogene rasti predpostavlja, da se zaradi investicij povečajo tudi investicije v raziskave in razvoj. To omogoča, da se povečana gospodarska rast ohranja tudi na dolgi rok.

Akumulacija znanja, ki se odraža bodisi v povečani produktivnosti dela bodisi v tehnološkem napredku, je osrednji del modela endogene rasti. Romer (*Endogenous Technological Change*, 1990) navaja 4 produkcijske faktorje (We, 1994, str. 3):

1. kapital,
2. delovna sila,
3. človeški kapital (vse aktivnosti, ki so povezane z formalno in neformalno izobrazbo) in
4. tehnologija .

Romer (1990) ugotavlja, da je povečanje stopnje gospodarske rasti možno z investiranjem v R&R ter večanjem človeškega kapitala.

Avtorji, ki so postavili temelje modela endogene rasti (Romer, Arrow, Lucas in drugi) niso vanj neposredno vključili NTI. V zadnjih letih pa je prišlo do nastanka nekaterih teoretičnih modelov, ki v model endogene rasti vključujejo tudi NTI (Baldwin *et al.*, 1999). Multinacionalna podjetja direktno vplivajo na gospodarsko rast zaradi prenašanja nove tehnologije in *spillover*¹¹ učinka. Raziskave so pokazale, da je povečanje domače produktivnosti odvisno predvsem od tujega tehnološkega napredka in ne od domačega. Eden izmed »kanalov« tehnološkega napredka je mednarodna menjava. Še pomembnejši »kanal« predstavljajo MNP, ki vplivajo tako na raven tehnologije v državi kot tudi na človeški kapital.

V modelu endogene rasti manj razvite države lahko dohitijo razvitejše države. To izhaja iz predpostavke, da so manj razvite države sposobne hitreje prevzeti novo tehnologijo, kot jo bolj razvite države generirajo. Multinacionalna podjetja in NTI igrajo v modelu dvojno vlogo. MNP generirajo in širijo znanje ter tehnologijo. S patentno zaščito podjetje dosega monopolno rento, ki mu omogoči, da so visoke R&R investicije rentabilne. Na drugi strani pa ne znanje ne tehnologija nista popolnoma zaščitena, kar pomeni, da vedno obstajajo *spillover*

¹¹ *Spillover* učinek se nanaša na tehnologijo in znanje, ki se »prelivata« v okolje. Tehnologija in znanje sta deloma javni dobrini, kar pomeni, da je pri enakih stroških poraba javne dobrine večja kot pri normalni dobrini.

učinki. Znanje in tehnologija sta v določeni meri tudi javni dobrini. Četudi si MNP želi, da bi pridobljena tehnologija ostala poslovna skrivnost, vedno obstaja *spillover* učinek. V običajnih razmerah MNP tudi ustrezno dodatno izobražuje zaposlene, s čimer povečuje človeški kapital. NTI pospešujejo rast manj razvitih držav in zmanjšujejo razvojne razlike, saj imajo te države zaradi multinacionalnih podjetij lahek dostop do nove tehnologije in znanja. Model endogene rasti pripisuje NTI pozitivno vlogo pri gospodarski rasti. Na dolgi rok stopnje rasti držav konvergirajo.

Teoretičen model endogene rasti, ki so ga razvili Baldwin *et al.* (1999), temelji na statičnem modelu NTI in multinacionalnih podjetij. Model predpostavlja dve državi, ki vsaka razpolagata z dvema produkcijskima faktorjema: kapitalom (K) in delom (L). Nadalje predpostavlja dva različna sektorja. Prvi (Z) proizvaja homogen proizvod v razmerah popolne konkurence samo z enim produkcijskim faktorjem – delom (L). Drugi sektor gospodarstva (X) deluje v razmerah monopolistične konkurence in proizvaja nehomogene proizvode z obema produkcijskima faktorjema – delom (L) in kapitalom (K), ki je izveden produkcijski faktor in izhaja iz Z. S kapitalom (K) ni mogoče prosto trgovati, ker predstavlja poslovne skrivnosti podjetja X. To pomeni, da je za podjetje X v prvi državi možno bodisi svoj proizvod v drugo državo izvažati bodisi tja preseliti svojo proizvodnjo – in postati MNP. Model predpostavlja, da pri mednarodni menjavi proizvoda Z ne obstajajo nobene ovire, medtem ko za proizvod X določene ovire obstajajo. MNP se srečujejo s takšnimi, ki dvigujejo njihove stroške zaradi prenosa kapitala, znanja in podobno. V statičnem modelu velja zamenljivost med domačo in mednarodno proizvodnjo (proizvodnja multinacionalnih podjetij), saj je v obeh primerih doseženo splošno ravnotežje. Pomen multinacionalnih podjetij in NTI je toliko večji, kadar so vstopne ovire manjše oziroma večje ovire pri mednarodni menjavi (Baldwin *et al.*, 1999, str. 3).

Statičen ravnotežni model sam po sebi ne daje nobenega odgovora glede gospodarske rasti, vendar pa ga je možno dopolniti z modelom endogene rasti in ga transformirati v dinamičen model NTI in dolgoročne rasti. Endogena rast omogoča, da se donosnost kapitala zaradi tehnološkega napredka povečuje kljub naraščajočemu stogu kapitala. To omogočajo *spillover* učinki. Model predpostavlja dve različni obliki prenosa – razlitja tehnologije. Prvi je med podjetji X in je možen tudi med državama, drugi pa med podjetji X iz Z, ki pa je možen samo v posamezni državi. To omogoča izpeljavo ravnotežne stopnje rasti, ki je odvisna od stopnje multinacionalnosti. Večje kot je število multinacionalnih podjetij, večje je število prenosov tehnologije med različnimi sektorji in državami, kar posledično dviguje dolgoročno in ravnotežno stopnjo gospodarske rasti.¹²

¹² Delovanje modela in ugotavljanje ravnotežne stopnje gospodarske rasti je matematično zahtevno in presega tematiko diplomskega dela. V tekstu so zato le kratko opisane predpostavke in osnovni princip delovanja modela.

Endogena rast se je v zadnjih letih izkazala predvsem kot dobro empirično orodje, saj analitikom omogoča pri ekonometričnih meritvah tudi vključevanje človeškega kapitala in nivoja tehnologije.

4. NTI IN GOSPODARSKA RAST V PRAKSI

V literaturi pogosto naletimo na pojma gospodarska rast in razvoj (angl. *economic growth and economic development*). Običajno avtorji strogo ločijo pomen in uporabo omenjenih pojmov, včasih pa se uporabljata kot sinonima. Vendar med rastjo in razvojem obstaja razlika. Z gospodarsko rastjo razumemo kontinuiran proces naraščanja proizvodnje blaga in storitev v določeni državi v določenem obdobju. Gospodarsko rast merimo z rastjo bruto domačega proizvoda (BDP) oziroma BDP per capita, kar omogoča enostavno primerjavo v času in v prostoru. Gospodarska rast je kompleksen proces, ki je odvisen od množice različnih dejavnikov. Za potrebe analize gospodarske rasti je bilo razvitih veliko različnih modelov (Harrodov, Domarjev¹³, Solow itd).

Tradicionalna ekonomska teorija se osredotoča pri proučevanju gospodarske rasti predvsem na kvantitativno povečanje produkcijskih faktorjev: kapitala, zemlje in delovne sile. Novejše teorije pa vključujejo vedno več faktorjev gospodarske rasti kot so človeški kapital, tehnologija in podobno (World Investment Report, 1992, str. 111).

Gospodarski razvoj predstavlja ekonomsko-socialni proces, ki je širši pojem kot gospodarska rast. Gospodarskega razvoja ne moremo meriti le z rastjo BDP, saj ta mera ne zagotavlja pregleda nad celotnim kakovostnim razvojem. Pri merjenju gospodarskega razvoja si pomagamo z indikatorji: pričakovana življenjska doba, smrtnost dojenčkov, odstotek nepismenega prebivalstva, število telefonov glede na populacijo in podobno (Senjur, 1993, str. 5). Za ugotavljanje gospodarskega razvoja se pogosto uporablja tudi *Human Development Index* (HDI)¹⁴. Omenjeni in drugi podobni kazalci nam omogočajo le približno ugotavljanje dejanskega stanja, saj gospodarskega razvoja ne moremo neposredno povezati s kakršnim koli ekonomskim agregatom.

Že iz kratke opredelitve je očitno, da je zlasti za empirično proučevanje bolj primerna uporaba gospodarske rasti, ki je odvisna od mnogih dejavnikov. Tradicionalna ekonomska teorija daje poudarek predvsem kapitalu in delovni sili, novejši modeli rasti (Solow, Denison) pa vse bolj

¹³ Veliko avtorjev obravnava Harrodov in Domarjev model kot en sam.

¹⁴ HDI se izračunava letno v okviru publikacije ZN Human Development Report. Indeks je sestavljen iz treh ključnih elementov: dolžine življenja, stopnje izobrazbe in življenjskega standarda (Human Development Report, 2001, str. 141).

poudarjajo tudi kvalitativne dejavnike: izobraževanje, tehnologija, zdravstvena nega in podobno (World Investment Report, 1992, 1992, str. 107). NTI delujejo na gospodarsko rast na različne načine preko različnih elementov rasti. Odvisnost med rastjo in NTI nedvomno ni enostavna in zato lahko poenostavljanje privede do napačnih sklepov. V nadaljevanju bodo ločeno prikazani nekateri najpomembnejši vplivi NTI na gospodarsko rast.

4.1 INVESTICIJE IN VARČEVANJE KOT FAKTORJA GOSPODARSKE RASTI

Investicije so s čisto ekonomskega vidika najpomembnejši razvojni dejavnik. Pri tem imamo v mislih investicije kot vsoto poslovnih fiksnih investicij (tovarniške zgradbe in oprema), stanovanjske investicije in investicije v zaloge (Senjur, 1993, str. 29). Investicije lahko razumemo kot vsak izdatek namenjen povečanju proizvodnje, na drugi strani pa so investicije povezane še z vrsto drugih razvojnih dejavnikov kot na primer prenos tehnologije in znanja. Za uresničitev investicij so potrebna sredstva, ki jih ločimo na domača in tuja. Varčevanje ni neposredno povezano z investicijsko dejavnostjo, zato pa predstavlja vir investicij. Domače investicije omogoča domače varčevanje, ki ga nadalje delimo na državno in zasebno. Zasebne prihranke delimo na prihranke podjetij, nepodjetij in na prihranke gospodinjestev. Pri stopnji investiranja je pomembna višina mejne nagnjenosti k varčevanju, ki pove, kolikšen delež narodnega dohodka se nameni za investicije. Poleg domačega varčevanja, ki je običajno najpomembnejši dejavnik rasti, pomembno vpliva na investicijsko dejavnost tudi tuj kapital oziroma tuj vir investiranja. Le-ta prihaja v državo v različnih oblikah: kot tuja pomoč, posojilo ter portfeljska in neposredna investicija.

Model dvojne vrzeli predpostavlja razširjeno osnovno formulo rasti (Senjur, 1993, str. 199):

$$r = (1/v) (s_f + s_d) \quad (14)$$

Gospodarsko rast predstavlja r , v je mejni kapitalni količnik ($I/\Delta Y$), s pa predstavlja stopnjo investicij. S izhaja iz keynesianskega narodnogospodarskega ravnotežja ($I=S$) in pomeni tudi mejno nagnjenost k varčevanju ter predstavlja »keynesianski multiplikator«. s_f predstavlja tuje vire investiranja, s_d pa domače vire. Enačba (14) nam pove, da lahko gospodarsko rast financiramo z domačim ali s tujim varčevanjem.

NTI delujejo na makroekonomske investicije in varčevanje v dveh oblikah. Na prvem mestu lahko NTI razumemo kot »prave« poslovne fiksne investicije, ki niso posledica domačega temveč tujega varčevanja. V tem primeru NTI razumemo kot neto pritok kapitala, ki je komplementaren domačim investicijam. V tem prvem primeru NTI ne vplivajo na domače varčevanje (dejansko lahko vplivajo z izrinjanjem domačega varčevanja, o tem v

nadaljevanju). NTI pa lahko tudi direktno vplivajo na domače varčevanje v obliki plač zaposlenim in z plačevanjem davkov v državi gostiteljici ter reinvestiranimi dobički.

4.2 VPLIV NTI NA INVESTICIJE V DRŽAVI GOSTITELJICI

Že v prvem poglavju je bilo poudarjeno, da NTI niso nujno enake tujim investicijam ter da enačba (1) ne velja vedno. Iz enačbe (1) je možno razbrati, da so tuje investicije komplementarne domačim. Model dvojne vrzeli razlaga enako: višjo rast je v primeru nezadostnih domačih investicij možno dosegati s tujim kapitalom ob predpostavki, da so stroški tujega kapitala nižji od donosa. Država lahko dosega višje stopnje gospodarske rasti, če se investicije iz tujine v državo povečajo. Vendar pa ostaja nerešeno vprašanje, ali so tuje investicije resnično komplementarne ali so morda substitut (Todaro, 1995, str. 532)¹⁵. Tuje investicije lahko izrivajo domače, kar bi pomenilo zmanjševanje stopenj gospodarske rasti. V primeru izrivanja je možno, da prihaja do izrivanja ena – za – eno, kar pomeni, da tuje investicije sicer izrivajo domače, vendar je učinek na akumulacijo kapitala nevtralen. V tem primeru so tuje investicije popoln substitut domačim. Možno je tudi, da tuje investicije izrivajo domače za več kot ena – za – eno, kar pomeni, da se celotne bruto investicije zmanjšajo zaradi tujega investiranja. To pomeni, da imajo lahko tuje investicije negativen vpliv na akumulacijo kapitala in gospodarsko rast.

Empirična analiza (Agosin, Mayer, 2000) je pokazala, da je v manj razvitih državah vpliv NTI na akumulacijo kapitala pozitiven, nevtralen in negativen. NTI so se izkazale za komplementarne predvsem v azijskih državah, nevtralen učinek je značilen najbolj za afriške države, negativen pa v primeru srednje in južnoameriških držav (priloga 4). Glavna ugotovitev raziskave je, da NTI ne vplivajo nujno pozitivno na akumulacijo kapitala. Politika liberalizacije kapitalskih tokov in stimuliranje NTI zato ne prinaša nujno pozitivnih učinkov. Azijske države imajo še vedno vrsto mehanizmov nadzora in usmerjanja tujih investicij, medtem ko so južno in srednjeameriške države v kratkem obdobju prevzele zelo liberalno politiko kapitalskih tokov. V primeru Latinske Amerike liberalizacija očitno ni prinesla pozitivnih učinkov, čeprav ta hipoteza še ni bila empirično potrjena (Agosin, Mayer, 2000, str. 14).

NTI lahko vplivajo negativno na bruto investicije v državi gostiteljici zaradi izrivanja domačih proizvajalcev. Do tega pride, kadar podjetja v tuji lasti delujejo zelo agresivno do svojih konkurentov in si zaradi določenih prednosti kot so znanje, tehnologija in podobno ustvarijo na trgu monopolni položaj. Raziskave za azijske države v razvoju so pokazale, da je

¹⁵ Vprašanje izrivanja se ne nanaša samo na NTI, temveč na vse oblike tujega varčevanja: dolgoročna posojila, portfeljske investicije, tuja pomoč in NTI.

empirično zelo malo primerov izrivanja domačih proizvajalcev. Ekonometrična analiza je na primeru Taivana pokazala, da obstaja med NTI in bruto investicijami pozitivna statistično značilna povezava, kar pomeni, da so investicije in NTI komplementarne in ne substituta (World Investment Report, 1992, str. 120).

Kljub tem ugotovitvam v zadnjem času države v razvoju in razvijajoče se države (angl. *emerging markets*) s svojo investicijsko politiko spodbujajo neposredne tuje investicije pred ostalimi oblikami tujega financiranja. Glavni razlog je nezaupanje v dolžniški kapital, ki v času finančnih kriz bolj kot lastniški omeji nadaljnje črpanje sredstev. To za države v razvoju pomeni zmanjšanje virov tujega kapitala, kar upočasnjuje gospodarsko rast. Pri zadolževanju iz tujine se dolжник zaveže za fiksno servisiranje dolga, medtem ko je višina dividend v primeru lastniškega financiranja iz tujine odvisna od uspešnosti podjetja. Poleg tega ima vlada večjo kontrolo nad lastniškim kapitalom kot pa na terjatve iz tujine (Rana, 1987, str. 100). V primeru finančne krize je izpad virov varčevanja manjši v državi, ki se financira pretežno s tujim lastniškim kapitalom kot v državi, ki se financira s pretežno tujim dolžniškim kapitalom. Časovno gledano so NTI začele skokovito naraščati prav po svetovni dolžniški krizi osemdesetih let, ko so mnoge države spoznale, da lahko odvisnost od dolžniškega kapitala drastično zmanjša želen obseg investicij. Izkušnje azijske finančne krize so pokazale, da je »beg kapitala« v primeru financiranja s pomočjo NTI manjši kakor v primeru financiranja s portfeljskimi investicijami ali s posojili tujih bank. Pritok NTI v azijske države med letoma 1994 in 1997 je v času gospodarske recesije naraščal z majhno stopnjo rasti, medtem ko je pritok portfeljskih investicij in bančnih sredstev drastično padel, tako da je prišlo do neto odtoka kapitala (World Investment Report, 1998, str. 208).

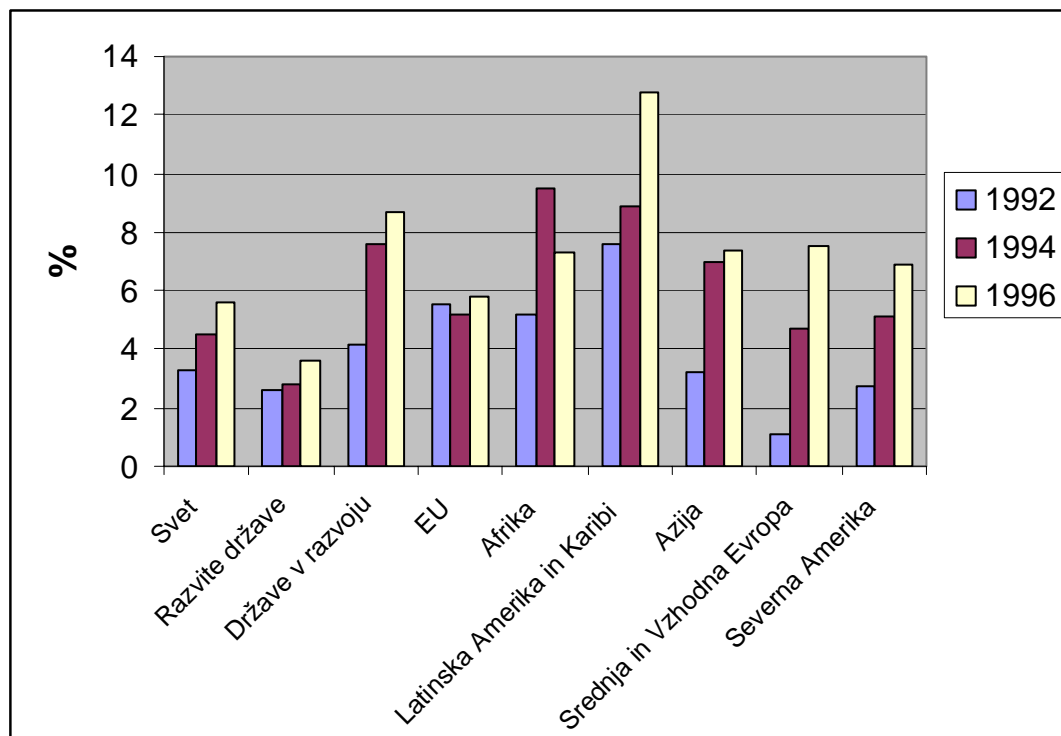
Statistični podatki kažejo, da je delež NTI v bruto investicijah relativno majhen. V 89 različnih državah je bilo v obdobju med letoma 1986 in 1989 samo 39 odstotkov takšnih, pri katerih NTI predstavljajo več kot 5 odstotkov bruto domačih investicij. Za skoraj vse proučevane države hkrati velja, da je delež NTI v bruto investicijah od leta 1980 naprej naraščal (World Investment Report, 1992, str. 117).

Slika 1 prikazuje gibanje deleža toka vhodnih NTI kot deleža bruto investicij. Iz slike je razvidno, da v razvitih državah vhodne NTI ne predstavljajo pomembnejšega deleža bruto domačih investicij. V manj in srednje razvitih državah je ta delež večji. Gledano po regionalni razdelitvi, je največji delež v Latinski Ameriki in na Karibih. Leta 1996 le-ta v povprečju znaša 12,8 odstotkov. Iz slike je razviden tudi trend naraščanja toka NTI kot deleža bruto investicij.

Nekatere države, zlasti majhne odprte ekonomije, močno presegajo zgoraj omenjene deleže. Tako na primer vhodne NTI kot delež bruto investicij na Irskem v letu 1996 znašajo 20,4 odstotka, v Singapurju pa 27,5 odstotkov (World Investment Report, 1998, str. 385).

Vendar pa relativno majhen delež NTI v bruto investicijah države gostiteljice ne pomeni, da je vpliv na rast proporcionalen deležu NTI v bruto investicijah. Dejstvo je, da je večina NTI angažiranih v propulzivnih sektorjih, ki so pogosto gonilna sila celotnega gospodarstva.

Slika 1: Tok vhodnih NTI kot odstotek bruto investicij

Vir: World Investment Report 1998, str. 385.

Podjetja v tuji lasti so običajno produktivnejša od konkurenčnih podjetij, kar pomeni, da je njihov prispevek h gospodarski rasti dejansko višji, kot ga je mogoče razbrati iz deleža NTI v bruto investicijah. Gospodarske panoge, kamor je usmerjenih največ NTI, dosegajo visoko stopnjo dodane vrednosti. Delež NTI v bruto investicijah podcenjuje dejanski vpliv NTI na razvoj gospodarstva.

4.3 NTI, VARČEVANJE IN GOSPODARSKA RAST

Domače varčevanje predstavlja najpomembnejši vir financiranja investicij, ki omogočajo gospodarsko rast. Največji in najpomembnejši vir prihrankov v državi predstavljajo domači prihranki. Med domačimi prihranki in investicijami obstaja visoka korelacija, mobilnost mednarodnega kapitala pa je kljub procesom liberalizacije relativno majhna (World Investment Report, 1992, str. 114).

Najpomembnejši del direktnega vpliva MNP na povečanje domačega varčevanja predstavljajo zadržani dobički podjetja. V triindvajsetletnem obdobju (1967 – 89) so v Mehiki in Braziliji 15 – 90 odstotkov vseh neposrednih tujih investicij predstavljali reinvestirani dobički. V obdobju med letoma 1982 in 1990 predstavljajo reinvestirani dobički v povprečju več kot tretjino vseh NTI iz ZDA, v letu 1990 pa skoraj polovico (World Investment Report, 1992, str. 113).

MNP neposredno večajo bazo domačih prihrankov s tem, ko zaposlujejo domače prebivalstvo in jim izplačujejo dohodke. Največji del narodnogospodarskih prihrankov se formira ravno v gospodinjstvih, ki so na splošno suficitarne finančne celice. Kolikšen del prihrankov se bo resnično investiral je odvisno od razvitosti države gostiteljice. Čim bolj je le-ta razvita, kar pomeni visok dohodek na prebivalca, višja bo mejna nagnjenost k varčevanju. Zelo revne države, v katerih prebivalstvo živi na »eksistenčnem minimumu«, imajo zelo nizko mejno nagnjenost k varčevanju, kar pomeni, da bodo na makroekonomski ravni revne države imele manjšo ekonomsko korist kot bolj razvite države gostiteljice MNP. Z ustrežno ekonomsko politiko lahko povečamo domače varčevanje, ki nastaja z zaposlovanjem domačega prebivalstva. Ustrezen ukrep je socialno in zdravstveno zavarovanje, ustanavljanje pokojninskih skladov in podobno.

Repatriiran dobiček deluje ravno obratno kot zadržani glede vpliva NTI na domače varčevanje. V realnosti se vedno del dobička repatriira v matično državo. V primeru, da MNP na lokalnem trgu nastopa z veliko monopolno močjo, ustvarja tudi visoko monopolno rento, ki jo pridobi na račun potrošnikov na lokalnem trgu. V takšnem primeru MNP zmanjšujejo domače prihranke in investicije, s tem ko realno zmanjšujejo kupno moč lokalnega prebivalstva (World Investment Report, 1992, str. 113).

MNP povečujejo tudi državne prihranke, s tem ko plačujejo državi gostiteljici različne oblike davkov. V kolikšni meri se bodo povečali državni prihranki in posledično državne investicije, je odvisno od davčne politike države gostiteljice. Na splošno MNP izbirajo pri ustanavljanju svojih podružnic rajši države z bolj ugodno davčno politiko. Poleg tega MNP uporablja transferne cene, ki omogočajo zmanjšanje davčne osnove. Transferne cene predstavljajo transakcije znotraj MNP. Vpliv NTI na davčne prihodke in rast ni povsem jasen. Empirične

raziskave dajejo različne rezultate, razen glede uporabe transfernih cen. Dejstvo je, da večina MNP uporablja transferne cene, kar posledično zmanjšuje domače varčevanje. MNP so v razvitih državah zaradi uporabe transfernih cen naletela tudi na številne kritike (World Investment Report, 1992, str. 113). Empirična raziskava je potrdila hipotezo, da je znižanju (zvišanju) davka sledi statistično značilno povečanje (zmanjšanje) vhodnih NTI. Avtorja opozarjata na škodljiv učinek »davčne konkurence«, ki utegne zmanjšati davčne prihodke v vseh proučevanih državah (Gropp *et al.*, 2000, str. 31).

Država gostiteljica ima neposreden nadzor nad višino davkov kot vir prihrankov, vendar se mora pri izbiri politike zavedati, da povečane davčne stopnje delujejo destimulativno na dejavnost MNP. Povišanje davkov z namenom povečanja domačega varčevanja lahko privede do zmanjšanja NTI (World Investment Report, 1992, str. 113 - 114).

4.4 FINANČNO POSREDNIŠTVO, NTI IN GOSPODARSKA RAST

MNP so velika in znana podjetja, ki imajo pogosto zelo visoko boniteto. Zanje je značilno, da zaradi svoje velikosti in transparentnosti v mnogih primerih sama zbirajo finančna sredstva na različnih finančnih trgih, vključno z mednarodnim finančnim trgom. To pomeni, da finančni posredniki – banke igrajo manjšo vlogo pri MNP kot pri manjših podjetjih¹⁶. MNP lahko zaradi visoke bonitete¹⁷ in dobre poznanosti s strani investitorjev sama zberejo sredstva pod bolj ugodnimi pogoji, kot če bi se zadolžila pri bankah. Ugodno pridobljena sredstva iz različnih finančnih trgov plasirajo v različne države gostiteljice, kjer investirajo podružnice multinacionalk. MNP tako igra nekakšno vlogo finančnega posrednika, saj samo pridobiva, prenaša in investira finančna sredstva. Takšna politika MNP ne vpliva na domače varčevanje v državi gostiteljici (World Investment Report, 1992, str. 116).

Posebno vlogo pri finančnem posredništvu in razvoju domačega finančnega trga igrajo tudi mednarodna finančna podjetja, zlasti banke. S svojo prisotnostjo na lokalnem trgu povečujejo konkurenco, poglobljajo finančni trg in prinašajo tehnološke in managerske novosti. Mnogo empiričnih raziskav potrjuje Schumpeterovo tezo, da je razvoj finančnega sektorja eden izmed ključnih elementov gospodarske rasti (King, 1993, str. 717). Vendar pa na drugi strani številne raziskave ugotavljajo, da zlasti v manj razvitih državah obstaja veliko ovir pri vstopu tujih finančnih podjetij na lokalni trg. V vzorcu 21 držav v razvoju je bila mediana bančnih sredstev tujih bank samo 6 odstotkov (Gelb, Sagari, 1990, str. 49). Nasprotno velja za države, ki so v zadnjem obdobju izvajale pospešeno politiko liberalizacije kapitalskih tokov. Zlasti

¹⁶ Finančni posredniki povezujejo deficitne in suficitne finančne celice.

¹⁷ MNP dosegajo visok *rating*. Tako je bila na primer novembra 2001 ocena podjetja AT&T BBB+/A-, Coca Cola Amatil Ltd. je bila ocenjena z A-, McDonalds Corp. pa z A+ (Standard & Poor's, 2001, str. 1).

večje države v razvoju, kot sta Mehika in Južna Koreja, ki so liberalizirale kapitalske tokove, so zelo pospešile pritek tujega kapitala preko finančnih trgov. Najbolj izrazit razvoj so doživeli trgi vrednostnih papirjev, kar je botrovalo tudi skokovitemu porastu portfeljskih investicij in NTI. Vendar pa se je ob izbruhu nedavnih finančnih kriz pojavil dvom o politiki hitre liberalizacije, še zlasti v odsotnosti pravega nadzora in potrebnih institucij (Bloendal, Christiansen, 1999, str. 4).

4.5 VPLIV NTI NA STRUKTURO TRGA IN GOSPODARSKO RAST

Pri proučevanju NTI na gospodarsko rast države gostiteljice naletimo na veliko različnih pogledov glede delovanja NTI na strukturo trga. Tradicionalna razlaga NTI, ki nastajajo kot posledica različnih kombinacij donosnosti in tveganja je zgrajena na predpostavki delovanja popolne konkurence. Ob takšni, v današnjem času pogosto kritizirani razlagi, predstavljajo NTI pozitiven element gospodarske rasti. Koristnost NTI lahko v mnogih pogledih primerjamo s koristmi proste trgovine, ki nastaja spontano na temelju komparativnih prednosti. S prosto menjavo dosegeta obe državi večjo koristnost. Enak sklep velja tudi za NTI (Pugel, Lindert, 2000, str. 632).

Vendar pa je takšna razlaga naletela na mnogo kritik. Najbolj znana je teza Stephena Hymerja, ki združuje NTI z nepopolno konkurenco na proizvodnem trgu. Hymer vidi v neposrednem tujem investitorju monopolista oziroma oligopolista, ki se poslužuje NTI z namenom, da zaščiti svojo monopolno moč. Želja po soupravljanju podjetja izhaja izključno iz želje po tržnem nadzoru in ohranjanju monopolne moči. Hymerjev pogled zavrača NTI kot dejavnik gospodarske rasti in opozarja pred MNP z monopolno močjo, ki se poslužujejo »defenzivnega investiranja«. To pomeni, da MNP investira v določeno državo z namenom, da si pridobi monopolni položaj in uniči potencialne konkurente. Tuj investitor uporablja predatorsko cenovno politiko¹⁸ in transferne cene, ki ne vplivajo pozitivno na ekonomijo države gostiteljice. MNP ustvarja novo tehnologijo in generira znanje, vendar pa ga s pomočjo patentne zakonodaje zaščiti. MNP poskuša čim bolj omejiti prenos tehnologije in »freeriderstvo«, ki zmanjšuje njegov monopolni položaj (Graham, 1995, str. 9).

¹⁸ Predatorska cenovna politika (angl. *predatory pricing*) predstavlja cenovno politiko nizkih cen z namenom izrivanja konkurentov. S predatorsko cenovno politiko podjetje tudi preprečuje vstop novih podjetij na trg. Kratkoročni učinek uporabe predatorskih cen ima pozitiven učinek za potrošnika, dolgoročni učinek pa je negativen, saj si podjetje pridobi monopolni položaj, kar omogoča, da postavi monopolno ceno (Black, 1997, str. 361).

Nasproten pogled pa predstavlja primernostna teorija (angl. *appropriability theory*), ki se z Hymerjevim pogledom strinja o tem, da ima večina MNP določeno monopolno moč. MNP namenja veliko sredstev za R&R, zato si morajo za svoj obstoj pridobiti določen monopolni položaj, kajti investicije ne bi bile donosne brez monopolnih pribitkov. Primernostna teorija nasprotuje Hymerju in pravi, da se MNP ne širi z namenom »defenzivnega investiranja«, temveč si želi pridobiti določen monopolni položaj, s katerim lažje realizira dobičke pri dragi in tvegani proizvodnji tehnološko razvitih in kakovostnih proizvodov. V nasprotju s Hymerjevim pogledom, primernostna teorija razlaga tudi željo MNP po soupravljanju domačega podjetja. Aktivno sodelovanje med MNP in domačimi podjetji ne izhaja iz želje po premagovanju in izrivanju konkurentov, temveč iz spoznanja, da se učinkovitost podjetja poveča. MNP vstopi v državo s prevzemom ali odkupom obstoječega podjetja, pri tem pa nastajajo sinergični učinki. Primernostna teorija ima drugačen pogled kot Hymerjeva teza tudi glede znanja in tehnologije. MNP, četudi samo tako noče, vedno prenaša znanje in tehnologijo na okolje, v katerem deluje (*spillover* učinek). Primernostna teorija na splošno ne zavrača dejstva, da ima večina MNP določeno monopolno moč, ki ima tudi nekatere negativne posledice na domače gospodarstvo, vendar pa ocenjuje NTI kot celoto pozitivno s stališča gospodarske rasti (Pugel, Lindert, 2000, str. 633).

Čeprav MNP ustvarjajo monopolni položaj na domačem trgu, si države gostiteljice vseeno prizadevajo za njihovo čim večje število. MNP, ki proizvaja zelo standardizirane proizvode (npr. Coca-Cola), prenese del monopolne rente s pomočjo davkov na državo gostiteljico. V primeru, da v državi takšnih podjetij ne bi bilo, bi se zelen proizvod uvažal, MNP pa bi prav tako dobivalo monopolni presežek, le da bi ta v celoti odtekal iz države.

Številni avtorji pripisujejo MNP pozitiven vpliv na gospodarsko rast, saj njihov nastop na domačem trgu poveča konkurenčne pogoje. V takšnem okolju se morajo domače podjetja prilagoditi novim pogojem, kar dviguje konkurenčnost in produktivnost domačih podjetij (Graham, 1995, str. 11).

4.6 NTI, MEDNARODNA MENJAVA IN GOSPODARSKA RAST

Mednarodna menjava predstavlja enega izmed ključnih dejavnikov gospodarske rasti in razvoja, pa čeprav ni produkcijski faktor. Mednarodna menjava omogoča zaposlitev neizkoriščenih resursov in je »odprtina za presežek« (angl. *Vent-for-Surplus*), omogoča širitev trga in predstavlja medij prenosa novega znanja, idej in tehnologije. Udeleženci v mednarodni menjavi so izpostavljeni večjim konkurenčnim pritiskom, kar spodbuja učinkovito proizvodnjo in inovativnost. Teorija endogene rasti pripisuje mednarodni menjavi tudi pomembno vlogo pri prenosu in absorpciji neopredmetenih sredstev in pri doseganju

ekonomij obsega (Salvatore, 1998, str. 334). Učinke mednarodne menjave na gospodarsko rast razdelimo v tri skupine (World Investment Report, 1992, str. 200).

- Rast izvoza omogoča doseganje ekonomij obsega in večjo specializacijo, izvoz poveča agregatno povpraševanje, ki povečuje celotno proizvodnjo.
- Rast uvoza omogoča nemoteno oskrbo s proizvodi in storitvami, ki so potrebni za nadaljnjo proizvodnjo.
- Udeležba v mednarodni trgovini ustvarja pozitivne zunanje učinke, zlasti na področju informiranosti, izobraževanja, tehnologije in podobno.

Razmerje med mednarodno menjavo in gospodarsko rastjo ni enostavno. Zlasti v devetnajstem stoletju je veljalo, da je mednarodna menjava gonilna sila gospodarske rasti (angl. *engine of growth*). Struktura svetovnega gospodarstva je po II. svetovni vojni doživela velike spremembe, kar je vplivalo na mednarodno menjavo in njen vpliv na gospodarsko rast¹⁹. Vpliv mednarodne menjave na rast je postal kompleksnejši in bolj zabrisan. Številne empirične raziskave so potrdile predpostavko, da mednarodna menjava pozitivno vpliva na gospodarsko rast ne glede na vzročnost med njima (World Investment Report, 1992, str. 199).

Danes poteka več kot 40 odstotkov mednarodne menjave v znotrajpodjetni menjavi, ki je značilna za MNP (World Investment Report, 1996, str. 104). Leta 1989 je bilo kar 80 odstotkov celotne zunanje trgovine (izvoz in uvoz blaga) ZDA realizirano s strani domačih in tujih MNP (World Investment Report 1992, str. 200).

MNP delujejo pozitivno na izvoz proizvodov in storitev, kar omogoča doseganje ekonomij obsega in večjo specializacijo. Načeloma so MNP bolj izvozno usmerjena, saj imajo kapitalsko intenzivnejšo proizvodnjo in več vlagajo v R&R kot pa domača podjetja. MNP imajo pri izvozu prednost pred domačimi podjetji, ker že nastopajo na mednarodnem trgu in imajo že uveljavljene prodajne poti. Poleg povečevanja izvoza pa MNP spreminjajo tudi strukturo domače proizvodnje. V državah v razvoju se pogosto vertikalna integracija sčasoma preoblikuje v horizontalno. MNP sklepa pogodbe z domačimi podjetji, ki pogosto preidejo na tehnološko zahtevnejšo proizvodnjo. S tem se spreminja struktura domačega gospodarstva, ki postaja vse bolj izvozno usmerjena (Todaro, 1995, str. 531).

Na drugi strani pa so MNP uvozniki kapitalskih dobrin in storitev. Zlasti v državah v razvoju in najmanj razvitih državah je pogost pojav, da MNP uvozi tehnologijo, ki je sicer država ne

¹⁹ Pred II. svetovno vojno je mednarodna menjava potekala predvsem v smeri razviti sever – nerazviti jug. Razvojna ekonomika je mednarodni menjavi pripisovala pomembno vlogo, še zlasti pri razvoju nerazvitih držav.

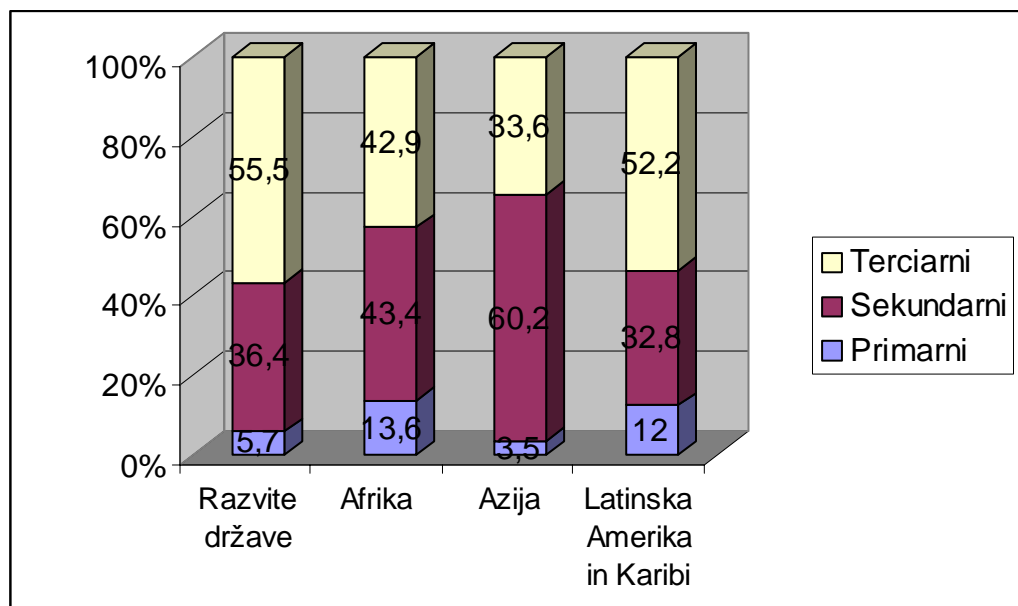
bi bila sposobna sama osvojiti (Todaro, 1995, str. 533). MNP koristi svojo mrežo podjetij, kar mu omogoča, da uvaža v državo surovine in polproizvode pod ugodnejšimi pogoji. Pomembno vlogo igra tudi uvoz storitev, ki pospešuje razvoj terciarnega in kvartarnega sektorja (World Investment Report, 1992, str. 212).

Pri proučevanju NTI in mednarodne menjave se postavlja vprašanje, ali so NTI substitut mednarodni menjavi, kar bi pomenilo, da NTI zmanjšujejo mednarodno menjavo (Pugel, Lindert, 2001, str. 635). MNP, ki išče trg (angl. *market seeking*), zaradi davčnih in carinskih ugodnosti postane lastnik proizvodnega obrata. Določen proizvod se potemtakem ne uvaža, temveč je po poreklu domačega izvora. V tem primeru so NTI substitut za mednarodno menjavo, vendar samo za določen proizvod. Z vidika celotne proizvodnje je takšno trditev težje ustrezno argumentirati. Proizvodnja zahteva uvoz vsaj nekaterih kapitalnih dobrin in surovin. Čeprav bi, v skrajnem primeru, NTI dejansko zmanjšale mednarodno menjavo, pa zaradi stimulacije celotnega domačega gospodarstva težko trdimo, da bi NTI upočasnile gospodarsko rast (World Investment Report, 1992, str. 211).

Vpliv NTI na mednarodno menjavo in gospodarsko rast ni enak glede na razvitost države. V najbolj razvitih državah je največ NTI usmerjenih v znotrajpanožno menjavo (World Investment Report, 1997, str. 139). Zanj je značilna menjava diferencialnih proizvodov iste gospodarske panoge v pogojih monopolistične konkurence. Značilnost znotrajpanožne menjave je tehnološko razvita in zahtevna proizvodnja in elastična krivulja povpraševanja. Najbolj tipične gospodarske panoge, za katere velja, da delujejo v znotrajpanožni menjavi ter da je prisotna velika koncentracija MNP, so: računalniška in farmacevtska industrija, proizvodnja kozmetike, elektronske opreme in podobno (World Investment Report, 1997, str. 138).

V državah v razvoju in najmanj razvitih državah igra pomembnejšo vlogo medpanožna menjava (angl. *inter-industry trade*). Značilnost le-te je, da imajo proizvajalci manjšo monopolno moč, trguje se z homogenimi proizvodi, ki so tehnološko manj razviti in zahtevni. Pomembna lastnost medpanožne menjave je tudi cenovna neelastičnost povpraševanja. Slika 2 predstavlja delež stoga vhodnih NTI v letu 1999 glede na regionalno razdelitev in glede na gospodarski sektor, kamor so bile investicije usmerjene.

Slika 2: Stog vhodnih NTI glede na regionalno¹ razdelitev in sektorsko usmerjenost v letu 1999

¹ V skupino razvitih držav so vključene države Zahodne Evrope in Severne Amerike brez Japonske. V azijsko skupino držav Japonska ravno tako ni vključena.

Vir: World Investment Report, 2001, str. 260.

Pomanjkljivost slike 2 je, da ne prikazuje nadaljnje razčlenitve gospodarskih sektorjev in je na podlagi takšnih podatkov težko točno opredeliti usmerjenost NTI s strukturo proizvodnje in menjave. Vseeno podatki prikazujejo, da je delež primarne proizvodnje v Afriki ter Latinski Ameriki in na Karibih, ki sta regiji z velikim številom najmanj razvitih držav in držav v razvoju, več kot 100 odstotno večji kot v razvitih državah. Za proizvodnjo in trgovino s primarnimi proizvodi in surovinami velja, da je krivulja povpraševanja na svetovnih trgih neelastična. Majhne spremembe v povpraševanju lahko povzročijo velika cenovna nihanja, zato velja, da je trgovina s primarnimi proizvodi veliko bolj izpostavljena kot pa trgovina s proizvodi sekundarnega sektorja in storitvami. Izvozna nestabilnost, ki je posledica cenovne nestabilnosti, lahko kratkoročno negativno vpliva na rast (Salvatore, 1998, str. 342). V primeru cenovne neelastičnosti povpraševanja in zasičenih svetovnih trgov s primarnimi proizvodi je možno, da dodatne investicije v primarni sektor celo zmanjšajo dohodek proizvajalca.

4.7 KVALITATIVNI UČINKI NTI NA GOSPODARSKO RAST

V dosednji razpravi so bile NTI predstavljene kot investicije, ki povečujejo stog fizičnega kapitala ($I=\Delta K$). Le-ta je najpomembnejši faktor gospodarske rasti. NTI vplivajo tudi na strukturne spremembe trga in mednarodno menjavo. Poleg tega, da NTI vplivajo na stog stvarnega kapitala v državi gostiteljici kvantitativno, s čimer pospešujejo gospodarsko rast, delujejo tudi kvalitativno. To izhaja iz dejstva, da NTI ne predstavljajo samo prenosa opredmetenih sredstev (angl. *tangible assets*), temveč tudi neopredmetena (angl. *intangible assets*). Povečanje stoga kapitala v državi gostiteljici je zaradi NTI relativno majhno, zato je kvalitativni dejavnik še toliko bolj pomemben. Empirične analize so pokazale, da so podjetja v tuji lasti bolj produktivna od podjetij v domači lasti. Tuja podjetja uporabljajo bolj kapitalsko in tehnološko intenzivno proizvodnjo kot domača podjetja, več in bolj učinkovito uporabljajo marketinške, finančne in managerske storitve, kar se odraža v višjih stopnjah produktivnosti dela in celotni produktivnosti. Nekatere študije so pokazale, da tuja podjetja dosegajo višje dobičke, vendar pa so rezultati v mnogih primerih statistično neznačilni (World Investment Report 1992, str. 122).

NTI vplivajo na učinkovitost na več načinov. Kvalitativen učinek NTI nastaja zaradi tehnološkega razvoja, ki povečuje produktivnost kapitala in povečanja stoga človeškega kapitala, kar povečuje produktivnost dela.

4.7.1 NTI IN TEHNOLOŠKI RAZVOJ

Razvoj tehnologije igra nadvse pomembno vlogo pri gospodarski rasti. Tehnološki razvoj pomeni povečanje produktivnosti vseh produkcijskih faktorjev, še zlasti kapitala. S procesi globalizacije postaja tehnološki napredek eden izmed ključnih dejavnikov mednarodne konkurenčnosti in predpogoj za doseganje visokih stopenj gospodarske rasti. Z vidika produkcijske funkcije tehnološki razvoj pomakne na desno celotno krivuljo produkcijskih možnosti. Številni ekonomski teoretiki pripisujejo tehnološkemu razvoju ključno razvojno vlogo. Tako, na primer, Schumpeter vidi v tehnološkem razvoju in »kreativni destrukciji« (angl. *creative destruction*)²⁰ enega izmed najpomembnejših dejavnikov gospodarske rasti.

Pri proučevanju tehnološkega napredka se srečamo s problemom, kako ga ocenjevati in ovrednotiti. Žal je težko govoriti o nekem določenem tehnološkem nivoju, zato tudi ne

²⁰ Učinek tehnološkega napredka se med drugim kaže v zniževanju vrednosti obstoječega kapitala. Kadar nova dobrina nadomesti staro, se ekonomska vrednost stare zmanjša bolj kot pa njena uporabna vrednost. To lahko vodi v tehnološko nezaposlenost, ki je posledica nezaupanja v dolgoročne naložbe v R&R in prehitro amortizacijo kapitala (Black, 1997, str. 100).

poznamo kazalca stopnje tehnološke razvitosti (v statistiki si pomagamo s kazalci kot so število računalnikov na določeno število prebivalcev, uporaba interneta in podobno). Težko je tudi oceniti, kako in na kateri produkcijski faktor vpliva tehnološki razvoj, saj je produkcija interaktiven in kompleksen proces, v katerem sodelujejo vsi produkcijski faktorji hkrati (World Investment Report, 1992, str. 131). Kljub tem problemom ni dvoma o tem, kako pomemben je tehnološki napredek za gospodarsko rast. Vpliv tehnologije na gospodarsko rast je možen v več oblikah. Tehnološki napredek (i) potisne krivuljo produkcijskih možnosti na desno, kar pri enaki zaposlitvi produkcijskih faktorjev pomeni večji produkt. Nova tehnologija (ii) povečuje gospodarsko rast zaradi uvedbe novih produktov, ki dosegajo višjo dodano vrednost. Tehnološke izboljšave (iii) povečujejo izvoz, kar pozitivno vpliva na gospodarsko rast in pogosto dolgoročno vpliva na spremembo strukture izvoza v tehnološko bolj razvite proizvode.

Vloga MNP pri generiranju tehnološkega napredka se je v zadnjih letih bistveno spremenila. Nekaj desetletij nazaj je veljalo, da nosijo poglavitno vlogo pri razvoju znanosti in tehnologije akademske institucije, zavodi in univerze. Podjetja so v naslednji fazi to znanje absorbirala in s pomočjo avtorske zakonodaje komercializirala. Vendar pa so s poglobljenimi procesi globalizacije, informacijskega razvoja, koncentracijo kapitala in povečano kvalitativno konkurenčnostjo le-ta dobila posebno vlogo kot nosilci tehnološkega razvoja. Dejstvo je, da so investicije v raziskave in razvoj (R&R) visoke in tvegane, zato jih zmorejo realizirati le podjetja, ki dosegajo ekonomije obsega in imajo tudi določeno monopolno moč. V letu 1991 je delež sredstev MNP namenjen za R&R v razvitih državah presegal 20 odstotkov celotnih nacionalnih sredstev za R&R (World Investment Report, 1992, str. 136).

Prenos tehnologije kot posledica NTI poteka v različnih oblikah. Uvoz kapitalnih dobrin, to je strojev in naprav za proizvodnjo, je eden izmed načinov vnosa nove tehnologije v državo gostiteljico. Nakup podjetja s strani tujih vlagateljev in proizvodnja na podlagi licence predstavlja drugo obliko vnosa tehnologije. Uvoz tehnologije v državo gostiteljico je običajno povezan tudi z izobraževanjem domače delovne sile. Novi tehnološki procesi zaposlujejo bolj izobraženo delovno silo, kar dviguje produktivnost in hkrati v okolje prinašajo novosti, ki kljub na primer licenčni proizvodnji domačim podjetjem omogoča, da se spoznajo z novimi načini proizvodnje. Podjetja s tujim kapitalom načeloma dosegajo višjo produktivnost. Na primeru Tajske se je izkazalo, da so tuja podjetja dosegla višjo produktivnost dela in kapitala kot domača (World Investment Report, 1992, str. 144). Višja produktivnost je v visoki meri pripisana boljši tehnološki opremljenosti (Graham, 1995, str. 11). Z uvozom kapitalskih dobrin običajno razumemo tudi znanja, ki so povezana z vodenjem in upravljanjem podjetja v tuji lasti. Sem uvrščamo tudi managerska, marketinška in podobna znanja. Organizacijske spremembe in vnos nove podjetniške kulture pogosto zelo pozitivno vplivajo na poslovanje domačih podjetij v tuji lasti. Prenos tehnologije domačim podjetjem v tuji lasti omogoča tudi izdelavo tehnološko zahtevnejših proizvodov in storitev z večjo cenovno elastičnostjo, kar običajno pozitivno vpliva na strukturo izvoza države gostiteljice.

MNP s svojim delovanjem na več različnih načinov širijo tehnologijo tudi v srednje in manj razvite države, vendar pa ostaja dejstvo, da je največji del raziskav in inovacij opravljenih v domačih – razvitih državah. Le-te ohranjajo nekakšen monopol nad razvojno dejavnostjo, kjer se zaposluje najbolj izobražena delovna sila (statistično ta dosega najvišje dodane vrednosti). Konec osemdesetih let so švedska multinacionalna podjetja zaposlovala le 20 odstotkov zaposlenih v R&R v tujini, nemška pa 23 odstotkov. Ostale države dosegajo znatno manjše deleže (World Investment Report, 1992, str. 137).

4.7.2 NTI IN RAZVOJ ČLOVEŠKEGA KAPITALA

Razvoj človeškega kapitala je povezan z vsemi tistimi dejavniki, ki povzročajo, da produktivnost dela narašča. V skupino dejavnikov uvrščamo zdravstveno oskrbo, ustrezno prehrano in bivalne pogoje, izobraževanje, povečanje delovnih sposobnosti in podobno (World Investment Report, 1992, str. 164). Razumljivo je, da NTI delujejo omejeno na razvoj človeškega kapitala, še zlasti kar zadeva osnovne bivalne pogoje. Toliko bolj pa je vloga MNP pomembna pri izobraževanju.

Izobraževanje lahko razdelimo v dve skupini. Prva se nanaša na formalno izobraževanje, druga pa na neformalno. S formalnim izobraževanjem razumemo tisto izobraževanje, ki je posledica organiziranega poučevanja v temu namenjeni instituciji. Opravljeno formalno izobraževanje se običajno dokazuje z določenimi spričevali. Nasprotno pa neformalno izobraževanje predstavlja izobraževanje na delovnem mestu oziroma pri opravljanju poklica, pri čemer pridobljeno znanje ni formalno evidentirano s potrdilom, kot sta na primer diploma ali spričevalo (World Investment Report, 1992, str. 165). Izobraževanje deluje na krivuljo produktivskih možnosti podobno kot tehnološki razvoj. Z dodatnim izobraževanjem se dviguje produktivnost dela, kar vpliva na celotno produktivnost in na višanje dodane vrednosti.

NTI vplivajo tako na formalno kot tudi na neformalno izobraževanje. MNP dodatno izobražujejo zaposlene, podeljujejo štipendije. V mnogih primerih se zaposleni v tujem podjetju v državi gostiteljici izobražujejo v matični državi MNP. Z dodatnim izobraževanjem povečujejo produktivnost dela, ki pa ni zgolj vezana na podjetje v tuji lasti. Zaposleni si poiščejo službo v domačem podjetju in s tem delujejo pozitivno tudi na rast produktivnosti podjetij v domači lasti (*spillover* učinek). Podobno velja tudi za neformalno izobraževanje (Graham, 1995, str. 10).

MNP indirektno povečujejo produktivnost dela zaradi dodatnega izobraževanja, ki je posledica ustvarjanja novih možnosti zaposlovanja. Domače prebivalstvo je stimulirano k

dodatnemu izobraževanju, saj podjetja v tuji lasti pogosto zaposlujejo domače strokovnjake in pripomorejo k razvoju trga delovne sile.

5. EMPIRIČNO UGOTAVLJANJE VPLIVA NTI NA GOSPODARSKO RAST

5.1 REZULTATI IZBRANIH PRETEKLIH EMPIRIČNIH RAZISKAV

Vpliv NTI na gospodarsko rast je predmet številnih raziskav. Prve empirične analize so iz petdesetih in šestdesetih let. V zadnjih nekaj letih se je zaradi procesov globalizacije povečalo zanimanje za tovrstne študije. Značilnost večine teh raziskav so pogosto statistično neznačilne vrednosti koeficientov in pa zelo različni rezultati po državah, zaradi česar je težko z gotovostjo narediti kakršne koli zaključke. Empirično testiranje lahko ločimo v dve skupini. Prva temelji na izdelavi modela, ki izhaja na primer iz Cobb-Douglasove ali CES produkcijske funkcije²¹. Druga skupina uporablja metodo pripisovanja stopenj rasti. Matematična izpeljava stopenj rasti nam omogoča enostavno empirično ugotavljanje. V uporabi sta modela ene enačbe in tudi modeli več enačb. Poznamo tudi delitev na makro in mikroekonomsko ugotavljanje vpliva NTI na rast. Makroekonomske raziskave proučujejo gospodarstvo kot celoto in pri ocenjevanju uporabljajo narodnogospodarske agregate. Mikroekonomske raziskave se ukvarjajo s posameznim podjetjem, skupino podjetij oziroma določenim gospodarskim sektorjem. Gospodarska rast se nanaša na celotno gospodarstvo in ta meri gibanje narodnogospodarskega agregata – bruto domačega proizvoda, zato so ustreznejše in primernejše makroekonomske raziskave. Takšnemu sklepu sledi tudi to diplomsko delo. V njem so predstavljene le raziskave novejšega datuma.

Vse empirične raziskave se srečujejo s problemom, ali NTI vzpodbujajo rast ali obratno. Modeli, ki vključujejo tudi odložene spremenljivke, lahko ugotavljajo test vzročnosti (na primer Grangerjev test).

V okviru UNCTAD²² so ocenjevali vpliv NTI na gospodarsko rast Taivana s pomočjo enostavne regresijske enačbe za obdobje 1964 - 1990. Ugotovljen je bil pozitiven in statistično značilen vpliv vhodnih NTI na gospodarsko rast. Obstaja vprašljivost modela, saj je ocena vpliva bruto domačih investicij zelo majhna in statistično neznačilna, kar je v nasprotju s pričakovanimi rezultati. Nizko vrednost ima tudi determinacijski koeficient ($R^2 =$

²¹ CES (angl. *Constant Elasticity of Substitution*) produkcijska funkcija predpostavlja konstantno elastičnost substitucije. V najpreprostejši obliki jo lahko zapišemo: $Q = (AK^{-\beta} + BL^{-\beta})^{-1/\beta}$ (Senjur, 1993, str. 22).

²² The Transnational Corporations And Management Division of the United Nations Department of Economic and Social Development je bil leta 1993 prestrukturiran in sedaj deluje v okviru United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD).

0,48; $R^2(\text{adj.}) = 0,34$). Avtorji nizko vrednost pojasnjujejo kot problem vseh modelov rasti, zlasti ker ne morejo meriti nivoja tehnologije (World Investment Report, 1992, str. 250).

Zelo podobni rezultati so bili tudi sad raziskave Blomströma²³ *et al.*, ki so pokazali pozitiven in mejno statistično značilen vpliv vhodnih NTI na rast. Ocenjevali so 69 srednje razvitih držav (neproizvajalk nafte) v obdobju med leti 1965 – 1985 (World Investment Report, 1992, str. 251).

Borensztein *et al.* (How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth, 1994, str. 5) so izdelali model, ki temelji na endogeni rasti. Uporabili so presečne podatke za 69 držav v razvoju za obdobje dveh desetletij in ugotavljali vlogo in pomen NTI na gospodarsko rast v modelu endogene rasti. Njihova ugotovitev je bila, da NTI vplivajo pozitivno, vendar statistično neznačilno na gospodarsko rast. NTI predstavljajo pomemben dejavnik rasti samo v kombinaciji s človeškim kapitalom. Če država nima »minimalnega stoga« človeškega kapitala, NTI niso pomemben dejavnik rasti. Raziskava je pokazala, da NTI ne izrivajo investicij, temveč so komplementarne. Tuje investicije so bolj učinkovite od domačih, saj predstavljajo kanal za prenos znanja in novih tehnologij. Večja učinkovitost je tudi razlog za – statistično neznačilen – pozitiven vpliv na gospodarsko rast. Avtorji poudarjajo tudi problem definicije NTI, ki pogosto ne predstavljajo dejanskega doprinosa k celotnim investicijam. Opozarjajo tudi na druge vire financiranja MNP, ki zaradi *spillover* učinka prav tako pozitivno vplivajo na gospodarsko rast. V tem pogledu je vloga NTI celo podcenjena. Avtorji so prišli na podlagi modela tudi do nekaterih nepričakovanih rezultatov. V določenih pogojih je bil na primer ugotovljen pozitiven vpliv inflacije na gospodarsko rast. V državah z zelo nizkim stogom človeškega kapitala je direkten²⁴ vpliv NTI na gospodarsko rast celo negativen (in statistično neznačilen).

Mello (Foreign Direct Investment, International Knowledge Transfers and Endogenous Growth: Time Series Evidence, 1996, str. 5) je izdelal in testiral endogen model rasti, ki je vključeval tudi NTI. Mellov model, podobno kot Borenszteinov *et al.*, temelji na prenosu znanja in *spillover* učinku. Model predpostavlja, da NTI niso zgolj prenos opredmetenih sredstev in finančnega kapitala, temveč predstavljajo tudi pomemben prenos neopredmetenih sredstev. Model je izveden iz Cobb-Douglasove produkcijske funkcije, ki je prirejena tako, da vključuje tudi stog znanja. Znanje je odvisno od stoga domačega in tujega kapitala, stopnje njune substitucije ter substitucije med fizičnim kapitalom in znanjem. Avtor predpostavlja, da je tuj kapital večinoma komplementaren domačemu in tudi bolj produktiven, saj je bolj inovativno usmerjen. Znanje omogoča, da model ni tehnološko nevtralen kot na primer Domarjev, temveč omogoča dolgoročno rast.

²³ M. Blomström, R. Lipsey, M. Zejan: A Cross-country Study of Growth in Developing Countries. New York, 1992.

²⁴ Direktn vpliv je vpliv brez upoštevanja človeškega kapitala.

Z modelom je Mello testiral rast v petih južnoameriških državah (Brazilija, Venezuela, Mehika, Čile, Kolumbija), ki so v proučevanem obdobju (1970 – 1991) prejele največ NTI. Empirični model je zasnovan na ocenjevanju celotne faktorske produktivnosti (angl. *total factor productivity*), kar onemogoča neposredno ocenjevanje vpliva NTI na gospodarsko rast. Z vključevanjem različnih spremenljivk lahko ugotovljamo različen celoten vpliv na gospodarsko rast. Na podlagi modela je bilo ugotovljeno, da so NTI imele pomembnejši pozitiven vpliv na rast v Mehiki in Venezueli, medtem ko sta v ostalih proučevanih državah pomembnejšo vlogo igrala kapital in delovna sila, kar potrjuje tradicionalno neoklasično hipotezo.

Pomembno raziskovalno delo tako na teoretičnem kot na empiričnem področju predstavlja Baldwin *et al.* (Multinationals, Endogenous Growth and Technological Spillovers, 1999, str. 3). Teoretičen model je bil predstavljen že na 19. strani. Empirični test je bil opravljen na podatkih za sedem proizvodnih sektorjev gospodarstva v devetih članicah OECD za obdobje od leta 1979 – 1991. Model se od ostalih v tem diplomskem delu navedenih raziskav loči v tem, da ne proučuje direktno makroekonomskega vpliva NTI na gospodarsko rast. Raziskava je opravljena na sektorskem nivoju. Pomembna razlika je tudi v tem, da se to delo ne ukvarja z rastjo držav v razvoju, temveč z rastjo najbolj razvitih držav (Kanada, Danska, Francija, Nemčija, Italija, Japonska, Švedska, ZDA in Združeno kraljestvo). V analizi zato niso upoštevane le vhodne NTI, temveč tudi izhodne. Statistični podatki so pokazali, da najvišje dodane vrednosti dosegajo tisti sektorji, ki imajo visok delež R&R. Ekonometrična analiza je pokazala, da je produktivnost dela pozitivno odvisna od investicij v R&R in prenosa tehnologije. Direktni učinek NTI na prenos tehnologije je bil pozitiven in statistično značilen šele v dodatni specifikaciji modela. Študija je zaključena z ugotovitvijo, da obstaja pozitivna povezava med NTI in gospodarsko rastjo, vendar bi bilo potrebno še dopolniti teoretičen model. Ekonometrična analiza ni podala rezultatov, na katerih bi lahko z gotovostjo potrdili teorijo.

Reichert in Weinhold (New Look at FDI and Economic Growth in Developing Countries, 1999, str. 2) sta proučevali vpliv vhodnih NTI na rast za 24 držav v razvoju v obdobju med leti 1971 in 1995. Uporabljali sta alternativno metodo mešanega, fiksnega in naključnega modela (angl. *Mixed Fixed Random Model*, okr. MFR) za testiranje vzročnosti. Omenjen model predpostavlja heterogenost med različnimi proučevanimi državami. Ustaljen pristop predvideva homogenost, kar lahko privede do zavajajočih rezultatov (Reichert, Weinhold, 1999, str. 6). Analiza na podlagi regresijske enačbe je pokazala, da obstaja določena skromna pozitivna povezava med rastjo vhodnih NTI in gospodarsko rastjo²⁵, vendar obstaja med državami velika heterogenost. Test vzročnosti (Holtz-Eakin *et al.*) na dinamičnem modelu je pokazal, da je rast statistično značilno povzročena z NTI. Glavni zaključek avtorjev je predvsem dejstvo, da obstajajo med državami velike razlike in je potrebno s predpostavko

²⁵ Regresijski koeficient se giblje med 0,029 in 0,053; v primeru, ko regresijska enačba vključuje kombinirano spremenljivko med rastjo NTI in odprtostjo države, pa je regresijski koeficient (statistično značilen) celo negativen.

homogenosti pri proučevanju vpliva NTI na gospodarsko rast ravnati previdno. Obstajajo določeni dokazi o pozitivnem vplivu NTI na rast, ki je izrazitejša v primeru večje odprtosti države, vendar pa je pri tem treba upoštevati, da obstajajo med različnimi državami velike razlike. To pomeni, da ne moremo narediti enostavnih, posplošenih zaključkov brez nadaljnjih raziskav.

Lipsey (Inward FDI and Economic Growth in Developing Countries, 2000, str. 74) je prišel do podobnih ugotovitev kot Borensztein *et al.* Proučeval je dolgoročni vpliv rasti vhodnih NTI na gospodarsko rast manj razvitih držav v petih petletnih podobdobjih (1970 – 75, 1975 – 80, 1980 – 85, 1985 – 90, 1990 – 95). Število proučevanih držav se je v podobdobjih gibalo med 54 in 70. NTI vplivajo pozitivno na gospodarsko rast, vendar je vpliv pogosto statistično neznačilen. Nekoliko boljši rezultat je v kombinaciji NTI z izobraževanjem kot eno izmed pojasnjevalnih spremenljivk. Vsi determinacijski koeficienti v opravljenih izračunih imajo nizko vrednost: le-ta ne presega 0,20. To pomeni, da pojasnjevalne spremenljivke pojasnjuje samo 20 odstotkov variance odvisne spremenljivke. Lipsey opozarja, da so NTI v praksi pogosto povezane z drugimi razvojnimi faktorji: odprtostjo države, prenosom tehnologije in znanja. To pomeni, da je dejanski vpliv NTI toliko težje ocenjevati. Avtor ugotavlja, da so v nekaterih proučevanih podobdobjih dejavniki hitre rasti druge pojasnjevalne spremenljivke (na primer izobrazba, stopnja participacije) in ne NTI.

5.2 UGOTAVLJANJE KORELACIJSKEGA KOEFICIENTA MED GOSPODARSKO RASTJO IN RASTJO NTI ZA TRANZICIJSKE DRŽAVE SREDNJE IN VZHODNE EVROPE

Podatki iz tabele 1 prikazujejo povprečne letne stopnje rasti pritokov NTI in rast bruto družbenega proizvoda za države Srednje in Vzhodne Evrope. Na podlagi teh podatkov izračunan korelacijski koeficient znaša $-0,025$. To pomeni, da med rastjo BDP in NTI obstaja negativna in zelo šibka povezava (korelacijski koeficient ni statistično značilen²⁶). Vendar pa je potrebno izračun vzeti zelo kritično, saj je vzorec držav majhen, še večji problem pa je kratko proučevano obdobje med 1995 – 97. Iz podatkov v tabeli je razvidno, da obstajajo velike razlike med proučevanimi državami. Slovaška, na primer, je v proučevanem obdobju dosegala 6,5 odstotno povprečno letno rast BDP, medtem ko so bile vhodne NTI v istem obdobju celo negativne. Na drugi strani je Bolgarija, ki je dosegala v proučevanem obdobju letno v povprečju 120,7 odstotni priliv NTI, rast BDP pa je bila negativna. Upoštevati je treba, da so proučevane države v obdobju tranzicije. Politično-ekonomsko stanje v državah ni enako. Ravno tako so si države razvojno zelo različne, s čimer lahko deloma razložimo tako

²⁶ $N = 17$; $R^2 = 0,11$; $t = -1,38$; $F = 1,93$

velika odstopanja med državami. Nikakor ne smemo zanemariti dejstva, da je leta 1997 izbruhnila azijska finančna kriza, ki je vplivala tudi na tranzicijske države.

Nedvomno bi za natančne zaključke potrebovali boljše rezultate. Te bi lahko dobili s proučevanjem daljšega obdobja in dodajanjem novih spremenljivk²⁷, vendar bi naleteli na problem zbiranja podatkov. Tranzicijske države Srednje in Vzhodne Evrope so bile v zadnjem desetletju pod vplivom različnih dejavnikov, ki otežujejo zbiranje in obdelavo podatkov: menjava valute, visoke stopnje inflacije, menjava statističnih metod in klasifikacij ter podobno. Iz zgornjih podatkov vseeno lahko razberemo, da v tem obdobju za tranzicijske države ne obstaja (pričakovana) pozitivna povezava med rastjo BDP in rastjo NTI.

TABELA 1: Povprečna letna stopnja rasti pritokov NTI in bruto družbenega proizvoda za države Srednje in Vzhodne Evrope v odstotkih, v letih od 1995 do 1997

Država:	Poljska	Slovaška	Hrvaška	Estonija	Češka	Litva	Albanija
rast NTI	43,1	-8,0	135,5	14,3	47,9	124,8	4,6
rast BDP	6,7	6,5	6,4	5,4	3,6	3,4	3,3
Država:	Slovenija	Latvija	Madžarska	Romunija	Belorusija	Makedonija	Rusija
rast NTI	38,6	35,2	79,4	115,9	136,5	-28,2	129,1
rast BDP	3,0	3,0	2,4	1,7	0,8	0,3	-2,9
Država	Moldavija	Bolgarija	Ukrajina				
rast NTI	139,3	120,7	60,9				
rast BDP	-2,9	-5,4	-8,5				

Vir: World Investment Report, 2001, str. 291 – 312.

Potrebno se je zavedati dejstva, da korelacijski koeficient sam ne pove ničesar o vplivu NTI na gospodarsko rast. Korelacijski koeficient ni primeren za proučevanje vpliva NTI na gospodarsko rast. Visoka rast v državi je običajno eden izmed pomembnejših indikatorjev za tuje investitorje, zato lahko pričakujemo, da bo visoka rast spodbudila NTI in ne obratno. S korelacijskim koeficientom lahko zato zgolj ugotovljamo, kako močna in s kakšnim predznakom je povezava med rastjo in NTI.

²⁷ V primeru ugotavljanja korelacijskega koeficienta ni potrebna specifikacija ekonometričnega modela, saj nastopa le ena pojasnjevalna spremenljivka. Z dodajanjem novih je specifikacija nujno potrebna.

5.3 OCENJEVANJE VPLIVA STOPNJE RASTI NTI NA GOSPODARSKO RAST SLOVENIJE

Vpliv rasti NTI na gospodarsko rast Slovenije lahko ocenjujemo po metodi pripisovanja stopenj rasti. Na podlagi izpeljave (priloga 5) lahko zapišemo osnovno enačbo, ki jo bomo ocenjevali:

$$\hat{g}_{BDP_t} = \beta_1 + \beta_2 g_{BI_t} + \beta_3 g_{NTI_t} + \beta_4 g_{ZAPOS_t} + \beta_5 g_{IZOB_t} \quad (15)$$

V enačbi g_{BDP_t} pomeni realna letna rast BDP, g_{BI_t} je realna letna rast bruto investicij v osnovna sredstva kot odstotek BDP, g_{NTI_t} realna letna rast vhodnih tokov NTI kot odstotek BDP, g_{ZAPOS_t} rast zaposlenih in g_{IZOB_t} rast števila končanega visokošolskega študija.

Podatki so zbrani za obdobje med 1991 – 99. Uporabljeni podatki so iz Statističnega letopisa Republike Slovenije (let. 1996, 1997, 2000). Nekateri podatki so bili dopolnjeni tudi iz različnih števil World Investment Report-a.

Na podlagi zbranih podatkov je bila ocenjena linearna regresijska enačba z metodo najmanjših kvadratov (angl. *OLS*):

$$\hat{g}_{BDP_t} = -0,9678 + 0,2672 g_{BI_t} - 0,2772 * 10^{-2} g_{NTI_t} + 0,6517 * 10^{-1} g_{ZAPOS_t} + 0,1152 g_{IZOB_t} \quad (16)$$

(7,67) ²⁸	(- 5,86)	(0,17)	(2,71)
(0,033) ²⁹	(0,009)	(0,898)	(0,054)

N = 9	R ² = 0,9912
R ² (adj.) = 0,9912	F = 112,639
s _e = 0,6803	sig. (0,00)
D – W = 2,4806	

Na podlagi vzorčnih podatkov ocenjujemo, da je regresijski koeficient β_3 v proučevanem obdobju enak $-0,2772 * 10^{-2}$. To pomeni, da če se rast vhodnih NTI poveča za 1 odstotno točko, se realna rast BDP zmanjša za $0,2772 * 10^{-2}$ odstotne točke. Regresijski koeficient je statistično značilen pri stopnji zaupanja 0,009. Rast vhodnih NTI v obdobju med 1991 – 99 v Sloveniji minimalno negativno vpliva na realno gospodarsko rast.

²⁸ t-statistika

²⁹ Računalniško izračunane stopnje značilnosti, ki ji ustreza t-statistika.

Kljub temu, da sta dva od štirih regresijskih koeficientov statistično značilna, eden pa je mejno značilen in je determinacijski koeficient zelo visok ($R^2 = 0,9912$), je rezultate potrebno obravnavati z določeno kritičnostjo. Tako visok determinacijski koeficient je v nasprotju s pričakovanji, saj se primerljive študije pogosto srečujejo z nizkimi vrednostmi R^2 .

Pomanjkljivost opravljene regresije je zelo kratka časovna vrsta. Podobne raziskave ocenjujejo vsaj dvajsetletno obdobje. Razlogov za ocenjevanje tako kratkega obdobja je več. Na prvem mestu je pomanjkanje podatkov o NTI pred letom 1990. Čeprav so v Sloveniji pred letom 1991 obstajale NTI³⁰, je bila višina zanemarljiva in ni zabeležena v razpoložljivih statističnih virih (Statistični letopis RS, World Investment Report, internetni viri). Slovenska statistika je leta 1994 začela z obdelavo podatkov po ISIC rev. 3 in NACE rev. 1 klasifikaciji, ki je spremenila predvsem vodenje nacionalnih računov in BDP. Zaradi tega številni podatki pred letom 1990 niso primerni za ocenjevanje skupaj s podatki, ki so obdelani po metodah sedanje klasifikacije. Na naslednji problem naletimo pri preračunanju tekočih podatkov v podatke s stalno osnovo. Preračunavanje otežuje visoka inflacija, uporaba različnih deflatorjev in menjava domače valute leta 1991.

Zavedati se moramo, da proučevano obdobje ni reprezentativen vzorec za normalno delujoče slovensko gospodarstvo. V letih 1991 – 99 je bila Slovenija v obdobju tranzicije, kar pomeni, da je bilo gospodarstvo izpostavljeno številnim zunanjim in notranjim šokom (poleg običajnih konjunktturnih gibanj na svetovnih trgih). Ugotovljeno dejstvo ne zmanjšuje verodostojnosti opravljene regresije, vendar pa bi napovedovanje na podlagi ocenjenega vzorca utegnilo biti zavajajoče.

6. SKLEP

Namen diplomske naloge je proučiti vpliv NTI na gospodarsko rast. Že sama definicija NTI je pokazala, da ocenjujemo ekonomsko kategorijo, ki ima lahko v različnih pogojih popolnoma drugačen ekonomski učinek. Združitve in prevzemi na bruto investicije delujejo drugače, kot če tuj investitor neposredno investira v domače gospodarstvo. Z vidika evidentiranja NTI med obema primeroma ni nikakršne razlike, za ocenjevanje povezave med rastjo in NTI pa je razlika zelo pomembna, še zlasti, če stojimo na stališču, da NTI pozitivno vplivajo na rast zaradi dodatne akumulacije kapitala. Tako teoretična kot empirična dela temu problemu posvečajo presenetljivo malo pozornosti. Razlago za to lahko iščemo v spoznanju, da NTI

³⁰ V Sloveniji kot delu Jugoslavije so bile NTI dovoljene leta 1967 z Zakonom o sredstvih gospodarskih organizacij. Do leta 1988 so bile NTI v Sloveniji marginalne. Celotni stog tujega kapitala je leta 1988 znašal le 0,3 odstotka celotnih aktivnih osnovnih sredstev slovenskih proizvodnih podjetij (Farič, 1994, str. 21).

poleg povečanja stoga kapitala predstavljajo tudi prenos neopredmetenih sredstev kot so tehnologija, znanje, managerske sposobnosti, licence in podobno.

Teorije, ki združujejo NTI z gospodarskim razvojem in rastjo, ocenjujejo povezavo med njima pozitivno, vendar pa vse opisane teorije niso dobile velike empirične podpore. Statičen model je zaradi svoje enostavnosti in številnih predpostavk nemogoče testirati. Teorija faz konkurenčnega razvoja z vključitvijo NTI je bila empirično preverjena, vendar številnih potrditev s strani različnih avtorjev (še) ni doživela. Najbolj zanimiva je teorija endogene rasti, ki je zelo primerna za empirično ocenjevanje. Žal je bilo izdelav celotnega teoretičnega modela (po zbranih podatkih) relativno malo.

Zanimivo je tudi dejstvo, da v teoriji ni razrešeno, ali NTI izrivajo domače investicije. Teoretično gledano so NTI komplementarne domačim investicijam, vendar pa so nekatere empirične raziskave pokazale nasprotno. NTI so lahko komplementarne ali pa substitut domačim investicijam. Jasnega odgovora na vprašanje, v kakšnih pogojih so komplementarne, ni zaslediti. Prav tako ni razrešeno, kateri dejavniki vplivajo na razmerje med domačimi investicijami in NTI. Monopolna moč, ki si jo pridobijo MNP in spremembe strukture domačega trga, je ena izmed možnih razlag. V tem primeru igra ključno vlogo ekonomska politika, ki mora liberalizirati kapitalske tokove, hkrati pa obdržati potreben nadzor in kontrolo.

MNP deluje na strukturo trga. V primeru, da si MNP pridobi veliko monopolno moč z uporabo predatorske cenovne politike in defenzivnim investiranjem, lahko pričakujemo negativne posledice na gospodarsko rast. Vendar pa večina MNP deluje v monopolistični konkurenci ali oligopolu. Monopolni pribitki so pogosto vir financiranja tveganih in finančno zahtevnih projektov. Aktivnost MNP in njegov vpliv na strukturo trga je predmet številnih raziskav. Splošno velja, da MNP kljub svojemu monopolnemu obnašanju pozitivno prispeva k gospodarski rasti. Razlog je predvsem v visoki stopnji investicij v R&R s strani MNP. Z obnašanjem monopolnega podjetja se ukvarja vrsta različnih področij ekonomije. Teorija stopenj konkurenčnega razvoja v veliki meri črpa spoznanja o obnašanju podjetja in strukturi trga in jih tudi uspešno vključuje v teorijo NTI.

Mednarodna menjava je nesporno v močni povezavi z NTI in je vključena tudi v številne empirične študije. Le-ta danes velja za pozitiven dejavnik gospodarske rasti. V primeru horizontalne integracije nesporno krepi gospodarsko rast in razvoj. Bolj zanimivo pa je vprašanje, kakšne so posledice pri vertikalni integraciji, ki vključuje tudi trgovino s primarnimi proizvodi in surovinami. Nestabilne cene na trgih primarnih proizvodov in surovin lahko privedejo do neenakomerne razdelitve koristi menjave v vertikalni integraciji. S takšnega vidika lahko postavimo hipotezo, da je vpliv NTI na rast zaradi mednarodne trgovine v razvitejših državah večji kot pa v manj razvitih državah.

Najmanj sporen (glede predznaka) je vpliv izboljšanja tehnologije in razvoja človeškega kapitala kot posledica NTI na gospodarsko rast. Pri proučevanju pa naletimo na vrsto metodoloških problemov, ki zadevajo ocenjevanje tehnologije in človeškega kapitala. Velik korak naprej pri vključevanju omenjenih faktorjev predstavlja teorija endogene rasti. Znanje in tehnologija se zaradi *spillover* učinka širita, kar je ključen dejavnik rasti. Pri tem igrajo NTI zelo pomembno vlogo, saj predstavljajo najpomembnejši medij prenosa znanja in tehnologije.

Na področju empiričnega proučevanja ekonomski teoriji še ni uspelo v celoti potrditi ali ovreči katere izmed opisanih teorij ali predpostavk. Večina raziskav potrjuje pozitiven vpliv NTI na gospodarsko rast. Obstajajo tudi raziskave, ki dajejo nasprotno rezultate. Veliko empiričnih raziskav se, kljub številnim različnim metodam dela, srečuje s statistično neznačilnimi rezultati. To zastavlja vprašanje, ali je razlog za takšne rezultate potrebno iskati v sami teoriji, ki formalizira odnose med spremenljivkami. Na drugi strani morda sama metodologija empiričnega proučevanja še ni našla ustreznih metod in pristopov. V zadnjem desetletju je »novost« model endogene rasti, ki je ponudil nekatere rešitve, zlasti glede neposrednega vključevanja znanja in tehnologije.

Številne empirične raziskave proučujejo vpliv NTI na skupine držav in ne ločeno za vsako posamezno državo. Pri tem se zastavlja vprašanje, ali je takšno proučevanje smotno. Videli smo, da je vpliv NTI na gospodarsko rast kompleksen proces, ki je odvisen od številnih različnih dejavnikov (struktura trga, struktura proizvodnje in mednarodne menjave, ekonomska politika, razvitost države in podobno). V primeru, da je vsaka države *per se* in da ključno vlogo glede učinkovitosti igra ekonomska politika, bi bilo vsako posploševanje neprimerno.

Očitno je, da NTI predstavljajo mnogo več kot samo kapitalske tokove. V zadnjem času se vse bolj poudarja njihov pozitiven vpliv na rast in razvoj zaradi prenosa neopredmetenih sredstev. Izkušnje nekaterih držav so pokazale, da tuji kapitalski tokovi, še zlasti pa NTI, lahko zelo pozitivno vplivajo na rast in omogočijo konvergenco v razvoju, vendar le ob dobro razvitih ekonomskih inštrumentih in ekonomski politiki. Ocenjujem, da vprašanje vpliva NTI na gospodarsko rast še ni dokončno rešeno in kot takšno zahteva še nadaljnje proučevanje.

LITERATURA

1. Agosin R. Manuel, Mayer Ricardo: Foreign Investment in Developing Countries, Does it Crowd in Domestic Investment? Ženeva: UNCTAD, Discussion Paper No. 146, 2000. 16 str.
2. Baldwin R., Braconier H., Forslid R.: Multinationals, Endogenous Growth and Technological Spillovers. Ženeva: Graduate Institute of International Studies, 1999. 16 str.
3. Bloendal Sveinbjoern, Christiansen Hans: The Recent Experience With Capital Flows to Emerging Market Economies. Paris: OECD Working Paper, ECO/WPK(99)3, 1999. 13 str.
4. Borensztein Eduardo, De Gregorio Jose, Lee John-Wha: How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth. Washington: IMF Working Paper, WP/94/110, International Monetary Fund, 1994. 20 str.
5. Döhrn Roland: Foreign Direct Investment in Russia - An Engine of Structural Adjustment? Berlin: Restructuring, Stabilizing and Modernizing the New Russia, Springer, 2000. str. 127 – 148.
6. Dunning H. John: Re-evaluating the Benefits of Foreign Direct Investment. Transnational Corporations. New York: United Nations, 3(1994), 1. str. 23 – 51.
7. Eaker Mark, Fabozzi Frank: International Corporate Finance. Fort Worth: The Dryden Press, 1996. 588 str.
8. Farič Metka: Vpliv neposrednih tujih investicij na gospodarsko rast in preobrazbo slovenskega gospodarstva. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1994. 52 str.
9. Fonseca Goncalo, Ussher Leanne: Endogenous Growth Theory. [Http://cepa.newschool.edu/het/essays/growth/endogenous.htm](http://cepa.newschool.edu/het/essays/growth/endogenous.htm), 21. 9. 2001. 4 str.
10. Gelb H. Alan, Sagari B. Silvia: Banking. Washington: The World Bank and UNCTC, 1990. 49-59 str.
11. Graham M. Edward: Foreign Direct Investment in The World Economy. Washington: International Monetary Fund, Working Paper WP/95/59, 1995. 25 str.
12. Gropp Reint, Kostail Kristina: The Disappearing Tax Base: Is Foreign Direct Investment (FDI) Eroding Corporate Income Taxes? Washington: International Monetary Fund, IMF Working Paper, WP/00/173, 2000. 33 str.
13. Hanson H. Gordon: Should Countries Promote Foreign Direct Investment? Ženeva: United Nations Conference on Trade and Development, G-24 Discussion Paper Series, št. 9, 2001. 24 str.
14. King G. Robert, Levine Ross: Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right. Cambridge: Quaterly Journal of Economics, CVIII (3), avgust, 1993. 717 – 737 str.
15. Lipsey E. Robert: Inward FDI and Economic Growth in Developing Countries, Transnational Corporations. New York: United Nations, 9(2000), 1. 67 – 95 str.

16. Mello L.R.: Foreign Direct Investment, International Knowledge Transfers, and Endogenous Growth. Canterbury: University of Kent, 1996. 23 str.
17. Mrak Mojmir: Plačilna bilanca. Študijsko gradivo. Ljubljana: 1999. 6 str.
18. Mramor Dušan: Finančna politika podjetja. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1991. 153 str.
19. Nair-Reichert Usha, Weinhold Diana: Causality Test for Cross-Country Panels: New Look at FDI and Economic Growth in Developing Countries. Atlanta: School of Economics, Georgia Institute of Technology, 1999. 23 str.
20. Ozawa Terutomo: Foreign Direct Investment and Economic Development. Transnational Corporations. New York: United Nations, 1(1992), 1. 27 –51. str.
21. Pugel A. Thomas, Lindert H. Peter: International Economics. Enajsta izdaja. Boston: Irwin McGraw-Hill, 2000. 709 str.
22. Rana B. Pradumna: Foreign Direct Investment and Economic Growth in the Asian and Pacific Region. Manila: Asian Development Review, 5(1987), 1. 100 – 115 str.
23. Rozman Maja: Konkurenčne prednosti držav kot razloga gospodarskega razvoja. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1991. 59 str.
24. Salvatore Dominick: International Economics. 6. izdaja. New Jersey: Prentice Hall International, Inc., 1998. 746 str.
25. Senjur Marjan: Gospodarska rast in razvojna ekonomika. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1993. 537 str.
26. Senjur Marjan: Macroeconomic Aspects of Convergence and Foreign Direct Investment in Small Open Economy in Transition. Ljubljana: Raziskovalni center Ekonomske fakultete, 1996. 17 str.
27. Svetličič Marjan: Svetovno podjetje. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1996. 412 str.
28. Todaro P. Michael: Economic Development, 5. izdaja. New York: Longman, 1995. 719 str.
29. We Gladys: What is Endogenous Growth Theory?
<http://thumb.cprost.sfu.ca/~we/misc/endogenous.html>, 1994. 6 str.
30. World Investment Report 1992: Transnational Corporations as Engines of Growth. Ženeva: UNCTAD, 1992. 353 str.
31. World Investment Report 1996: Investment, Trade and International Policy Arrangements. Ženeva, UNCTAD 1996. 332 str.
32. World Investment Report 1997: Transnational Corporations, Market Structure and Competition Policy. Ženeva: UNCTAD, 1997. 381 str.
33. World Investment Report 1998: Trends and Determinants. Ženeva: UNCTAD, 1998. 428 str.
34. World Investment Report 2001: Promoting Linkages. Ženeva: UNCTAD, 2001. 346 str.

VIRI

1. Black John: Oxford Dictionary of Economics. Oxford: Oxford University Press, 1997. 512 str.
2. Statistični letopis RS 1996. Ljubljana: Zavod za statistiko, 1996. 454 str.
3. Statistični letopis RS 1997. Ljubljana: Zavod za statistiko, 1997. 420 str.
4. Statistični letopis RS 2000. Ljubljana: Zavod za statistiko, 2000. str. 123, 269, 448, 469, 503
5. Šega Lidija: Veliki angleško – slovenski poslovni moderni slovar. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997. 957 str.
6. Human Development Report 2001. [Http://www.undp.org/hdr2001/indicator/indic_17_1_1.html](http://www.undp.org/hdr2001/indicator/indic_17_1_1.html), 2002. 6 str.
7. Standard&Poor's.
[Http://www.standardpoor.com/RatingsActions/RatingsLists/CorporateFinance/BankLoanHtoM.html](http://www.standardpoor.com/RatingsActions/RatingsLists/CorporateFinance/BankLoanHtoM.html), 2002, 12 str.

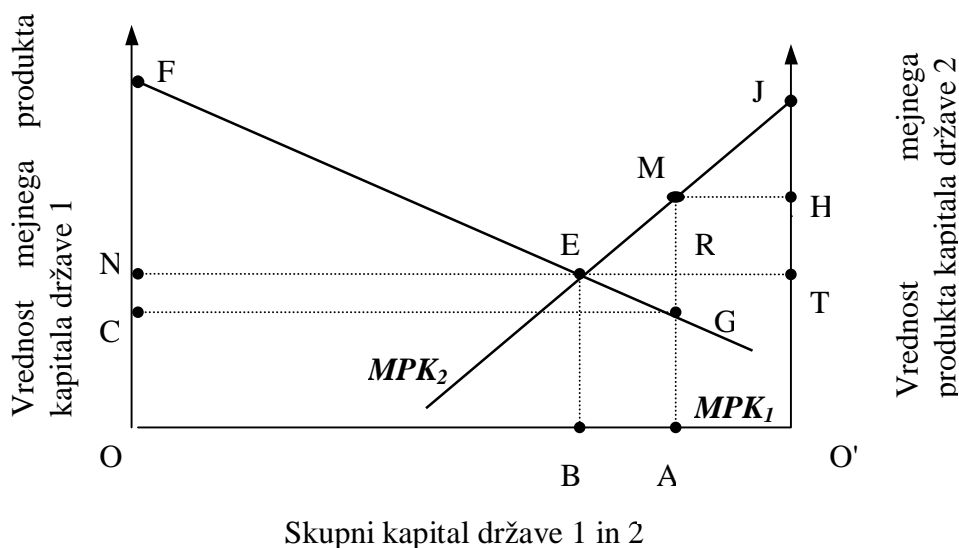
PRILOGA 1: STATIČEN MODEL NTI

Ordinatsna os na sliki predstavlja celotni skupni stog kapitala v državi 1 in 2. Interval OA pripada državi 1, interval O'A pa državi 2. Krivulji MPK_1 in MPK_2 predstavljata vrednost mejnega produkta kapitala v državi 1 ter državi 2, ob predpostavki, da je stopnja investiranja v vsaki državi drugačna. V konkurenčnih razmerah je mejni produkt kapitala enak donosnosti kapitala.

V primeru, da ne obstaja prost pretok kapitala, bo država 1 investirala svoj celoten stog kapitala v višini OA in pri tem dosegla donosnost kapitala v višini OC. Celotni produkt lahko označimo z trapezom OFGA. Pravokotnik OCGA predstavlja donos, ki ga prejmejo lastniki kapitala, trikotnik CFG, pa je namenjen ostalim produkcijskim faktorjem.

Za državo 2 velja podobno kot za državo 1. Iz grafa je razvidno, da država 2 investira v višini AO' in pri tem dosega donos v višini O'H. Celoten produkt znaša O'JMA, od česar gre O'HMA lastnikom kapitala, HJM pa se nameni za ostale produkcijske faktorje.

SLIKA 1: Povečanje koristi in proizvodnje kot posledica NTI

Vir: Salvatore, 1998, str. 374.

Ob predpostavki prostega mednarodnega pretoka kapitala, je donosnost kapitala v državi 2 višja od donosnosti v državi 1. Ta razlika bo povzročila pretok kapitala toliko časa, dokler se ne bosta donosnosti v obeh državah izenačili. Ravnotežje se nahaja v točki E, kjer je

donosnost kapitala v obeh državah izenačena ($ON = O'T$). Domač proizvod v državi 1 sedaj znaša OFEB, vendar pa nacionalni proizvod znaša OFERA, kjer ERG predstavlja kapital države 1, ki je investiran v državi 2. Donosnost kapitala v državi 1 je narastla, medtem, ko je donosnost kapitala v državi 2 padla. Domači proizvod v državi 2 pa se je z uvedbo prostega pretoka kapitala povečal in sedaj znaša O'JEB. Proizvod se je povečal za polje EMG, vendar polje ABER predstavlja donos tujih investorjev, polje ERM pa je čisto – neto povečanje proizvoda oziroma koristi kot posledica NTI.

PRILOGA 2: 20 NAJVEČJIH MNP

TABELA 1: 20 največjih MNP, rangiranih glede na velikost tujih sredstev

Rang glede na tuja sredstva	TNI ³¹	Podjetje	Matična država	Dejavnost ³²	Tuja sredstva (mrd \$)	Celotna sredstva (mrd \$)	Tuja prodaja (mrd \$)	Celotna prodaja (mrd \$)	Število zaposlenih v podružnicah	Število zaposlenih v matični državi
1	75	General Electric	ZDA	elektronika	141,1	405,1	32,7	111,6	143000	310000
2	22	ExxonMobil Corporation	ZDA	naftna ind.	99,4	144,5	115,5	160,9	68000	107000
3	43	Royal Dutch/Shell Group	Nizozemska, Združeno kraljestvo	naftna ind.	68,7	113,9	53,5	105,4	57367	99310
4	83	General Motors	ZDA	avtomobilska	68,5	274,7	46,5	176,6	162300	398000
5	77	Ford Motor Company	ZDA	avtomobilska	n.p.	273,4	50,1	162,6	191486	364550
6	82	Toyota Motor Corporation	Japonska	avtomobilska	56,3	154,9	60,0	119,7	13500	214631
7	51	DaimlerChrysler	Nemčija	avtomobilska	55,7	175,9	122,4	151,0	225705	466938
8	21	TotalFina SPA	Francija	naftna ind.	n.p.	77,6	31,6	39,6	50538	74437
9	50	IBM	ZDA	računalniki	44,7	87,5	50,4	87,6	161612	307401
10	18	BP	Združeno kraljestvo	naftna	39,3	52,6	57,7	83,5	62150	80400
11	2	Nestlé SA	Švica	prehrambena	33,1	36,8	45,9	46,7	224554	230929
12	45	Volkswagen Group	Nemčija	avtomobilska	n.p.	64,3	47,8	70,6	147959	306275

³¹ TNI je okrajšava za indeks transnacionalnosti, ki se izračunava kot povprečje tujih sredstev kot delež celotnih sredstev, tuje prodaje kot delež celotne prodaje in števila zaposlenih v tujih državah kot delež vseh zaposlenih.

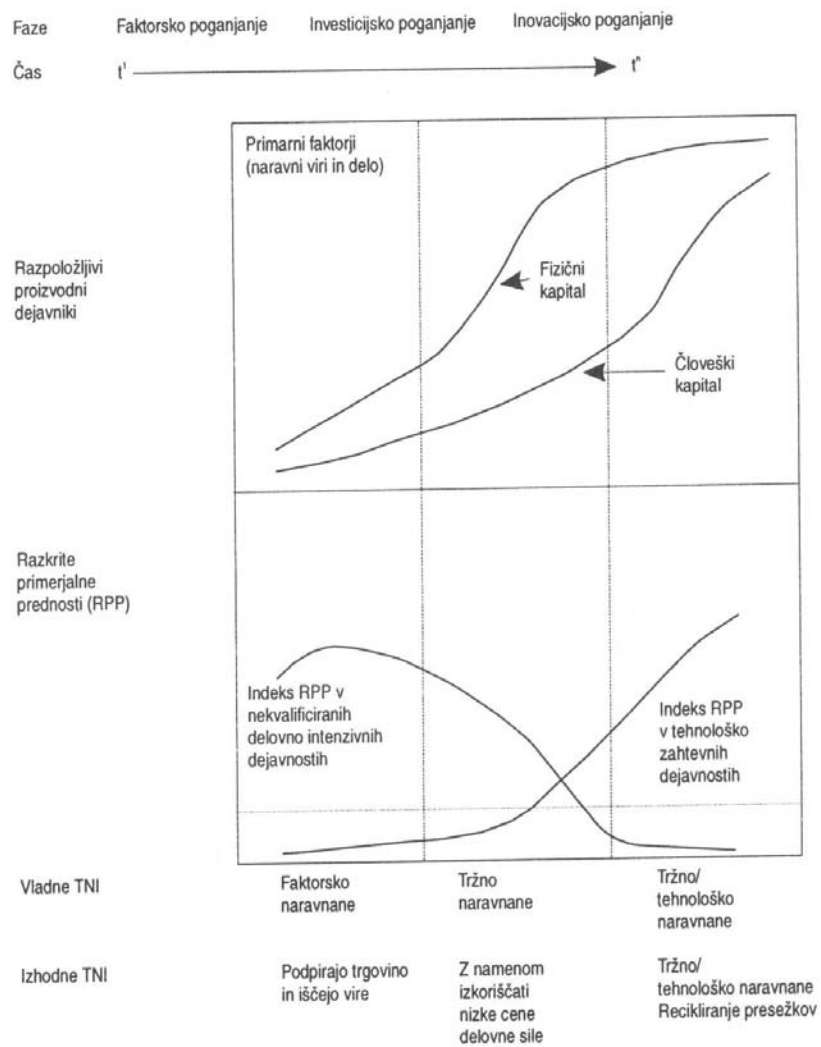
³² Klasifikacija dejavnosti za podjetja je narejena po klasifikaciji United States Standard Industrial Classification.

13	11	<i>Nippon Oil Co. Ltd.</i>	Japonska	naftna	31,5	35,5	28,4	33,9	11900	15964
14	41	<i>Siemens AG</i>	Nemčija	elektronika	n.p.	76,6	53,2	72,2	251000	443000
15	90	<i>Wal-Mart Stores</i>	ZDA	prodaja	30,2	50,0	19,4	137,6	n.p.	1140000
16	55	<i>Repsol-YPF SA</i>	Španija	naftna	29,6	42,1	9,1	26,3	n.p.	29262
17	13	<i>Diageo Plc</i>	Združeno kraljestvo	prehrambena	28,0	40,4	16,4	19,0	59852	72479
18	59	<i>Mannesmann AG</i>	Nemčija	telekomunikacije / inženirstvo	n.p.	57,7	11,8	21,8	58694	130860
19	58	<i>Suez Lyonnaise des Eaux</i>	Francija	mešana	n.p.	71,6	9,7	23,5	150000	220000
20	32	<i>BMW AG</i>	Nemčija	avtomobilska	27,1	39,2	26,8	36,7	46104	114952

Vir: World Investment Report 2001, str. 90 – 92.

PRILOGA 3: TEORIJA STOPENJ KONKURENČNEGA RAZVOJA IN NTI

SLIKA 2: Teorija stopenj konkurenčnega razvoja (Ozawa) in NTI

Vir: Svetličič, 1996, str. 242.

PRILOGA 4: UČINEK NTI NA INVESTICIJE

TABELA 2: Učinek NTI na domače investicije

Komplementaren	Neutralen	Negativen (izrivanje)
<i>Afrika (3)</i>	<i>Afrika (5)</i>	<i>Afrika (4)</i>
Gana	Gabon	Centralno afriška republika
Senegal	Kenija	Nigerija
Slonokoščena obala	Maroko	Sierra Leone
	Niger	Zimbabve
	Tunizija	
<i>Azija (3)</i>	<i>Azija (5)</i>	
J. Koreja	Kitajska	
Pakistan	Indonezija	
Tajska	Malezija	
	Filipini	
	Sri Lanka	
	<i>Latinska Amerika (7)</i>	<i>Latinska Amerika (5)</i>
	Argentina	Bolivija
	Brazilija	Čile
	Kolumbija	Dominikanska republika
	Kosta Rica	Gvatemala
	Ekvador	Jamajka
	Mehika	
	Peru	

Vir: Agosin, Mayer, 2000, str. 12.

PRILOGA 5: IZPELJAVA STOPNJE RASTI

Splošno produkcijsko funkcijo zapišemo (Senjur, 1993, str. 305):

$$Q = F(K, L) \quad (1)$$

Številni avtorji vključujejo v funkcijo tudi druge faktorje, ki poleg kapitala (K) in dela (L) tudi vplivajo na proizvod (Q). Razširjeno funkcijo lahko zapišemo:

$$Q = F(K, L, X) \quad (2)$$

pri čemer naj X predstavlja faktorje, ki niso zajeti v K in L (tehnologija, človeški kapital in podobno).

Na podlagi funkcije (2) lahko zapišemo totalni diferencial:

$$dQ = (\partial F / \partial K) dK + (\partial F / \partial L) dL + (\partial F / \partial X) dX \quad (3)$$

Če enačbo (3) pomnožimo z $(1/dt)$ in $(1/Q)$, nato pa prvi člen na desni strani enačbe pomnožimo v števcu in imenovalcu z K, drugi z L in tretji z X dobimo:

$$\frac{dQ}{dtQ} = \frac{\partial F}{\partial K} \frac{K}{Q} \frac{dK}{dt} \frac{1}{K} + \frac{\partial F}{\partial L} \frac{L}{Q} \frac{dL}{dt} \frac{1}{L} + \frac{\partial F}{\partial X} \frac{X}{Q} \frac{dX}{dt} \frac{1}{X} \quad (4)$$

Enačbo (4) lahko zapišemo:

$$r_Q = E_{QK} r_K + E_{QL} r_L + E_{QX} r_X \quad (5)$$

$$(dQ/dt)(1/Q) = r_Q,$$

$$(dK/dt)(1/K) = r_K,$$

$$(dL/dt)(1/L) = r_L,$$

$$(dX/dt)(1/X) = r_X,$$

$$(\partial F / \partial K)(K/Q) = E_{QK},$$

$$(\partial F / \partial L)(L/Q) = E_{QL},$$

$$(\partial F / \partial X)(X/Q) = E_{QX}$$

Enačba (5) nam pove, da je rast proizvoda odvisna od rasti dela, rasti kapitala in rasti ostalih razvojnih dejavnikov. Koeficienti elastičnosti (E_{QK} , E_{QL} , E_{QX}) povejo ustrezen ponder določeni stopnji rasti.